Başkent Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi | Psikoloji Bölümü
Eleştirel - Yaratıcı Düşünme ve Davranış Araştırmaları Laboratuvarı

PiVOLKA

Temmuz 2018 | Cilt: 8 | Sayı: 28 | ISSN: 2587-022X

Editörden...

Hayat, bizim seçimlerimizle belirlediğimiz uzun bir yoldur. Pek çok olasılıkla yüzleştiğimiz bu yalnız yolda, hepimiz sorumluluklarımızın izini taşırız. Hayatımızın sorumluluğunu kabul etmemek, Sartre'ın da yazılarında tekrar tekrar belirttiği gibi, bizim bir birey olarak değil, hayatımızın bir nesnesi olarak yaşamamıza ve bu durum da hayatta aslında "yaşayan ölüler" olarak var olmamıza neden olmaktadır. Hayatımızın ve seçimlerimizin sorumluluğunu alırken yapmamız gereken, sadece seçtiklerimizin değil, seçmediklerimizin de farkında olmaktır. Çünkü T. S. Eliot'un 1935 yılında kaleme aldığı *Burnt Norton* isimli şiirinde söylediği gibi: "Olmuş olabilecek ve olmuş olan her şey, her zaman tek bir noktayı gösterir: Şimdiyi. Ayak seslerimiz, gitmediğimiz yollar boyunca, asla açmadığımız kapıların hatırasında yankılanır." Ancak sadece sorumlulukları insanı insan yapmamaktadır. Rollo May'in bu noktada vurguladığı gerçek çok çarpıcıdır: Bizler kaderimiz, bir başka deyişle değiştiremediğimiz özelliklerimiz çerçevesinde özgürüz ve seçimlerimizi bu kader çerçevesinin içerisinde yaparız. May'in kullandığı "kader" kavramı, bizim günlük hayatta kullandığımızdan farklı bir anlam taşır. "Kader", doğuştan bizimle beraber gelen ırk, cinsiyet, doğduğumuz yer gibi özellikleri simgelemektedir. Bu nedenle, her ne kadar özgür seçime sahip olsak da değiştiremediğimiz özelliklerimiz bizim seçimlerimizi etkiler.

Evrimin de "kader"imizi belirleyen süreçlerden biri olduğu söylenebilir. Davranışlarımızı etkileyen en önemli mekanizmalar evrimsel süreçte oluşarak günümüze kadar gelmiştir. Ayrımcılık, kültür, iç ve dış grup etkileşimleri gibi pek çok farklı kavram üzerinde etkisi olan evrimsel süreçlerin ise yavaş yavaş insandan etkilenmeye başlaması, kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu söylemi destekleyen Gen-Kültür Ortak Evrim Modeli (Gene-Culture Co-Evolution Model), genetik evrimin ve kültürel evrimin birbirlerini etkilediklerini ve kültürün gen havuzunda etkisi olduğunu savunmaktadır. Modele göre kültür, genlerin seçilim sürecini değiştirmektedir ve bu sayede farklı gen havuzlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kültürün genetik evrimin oranını, yönünü ve dinamiğini etkilediğini gösteren çalışmalar, bize insanın kendisini yönlendiren mekanizmalar üzerinde ne kadar büyük bir etkisi olabileceğini anlatmaktadır. Kültürün evrimsel süreçler üzerinde bu kadar büyük bir etkisi olması, "kader"imizi değiştirebilme gücüne sahip olabileceğimizin bir işaretidir belki de. Kültür ve bilim, insanın kendi "kader"ini değiştirebilmesi için en önemli anahtarlar olmaya devam etmektedir. Bu noktada ise insana çok iş düşüyor. Çünkü insanın ilerleyişi, bu anahtarı eline alma seçimini yapıp kaderinin kapılarını kendisi inşa ettiği takdirde mümkün olacaktır.

Başkent Üniversitesi Adına Sahibi
Prof. Dr. Ali Haberal

Yayın Yönetmenleri
Zuhal Yeniçeri
Canay Doğulu

Yazı İşleri Müdürü
Doğan Kökdemir

Danışma Kurulu
Sinan Alper
Gülce Coşkun Şentürk
Okan Cem Çırakoğlu
Özlem Darcansoy İşeri
Ayşegül Durak Batıgün
Aykut Eken
Dilay Eldoğan
Aslıhan Gevrekci
Esra Güven
Nesrin Hisli Şahin
Leman Korkmaz
Nil Korkut
Doğan Kökdemir
Bahar Muratoğlu Pehlivan
Nilay Pekel Uludağlı
Didem Sevük
Deniz Tansel İlic
Sait Uluç
E. Öykü Us
İbrahim Yiğit
Erkan Yurtcu

28

İçindekiler...

Editörden...	E. Ö. Us	1
Michael Faraday ile Tutamıyorum Zamanı	G. Yıldız	2
#nofilter Mutluluklar	M. D. Pak	4
Varoluşsal Kaygılar	D. R. Tasman	7
İlkel Toplumlarda Siyasi Örgütlenme ve Yaygın Ekonomik Model	F. C. Sönmez	9
Kadim Varlıklar, Çağdaş Yaşamlar	F. Bayrak	14
Irkçılığın Evrimsel Temellerine Dair	A. Saçaklı	18

MICHAEL FARADAY İLE TUTAMIYORUM ZAMANI

Gurur Yıldız
yildiz.gurur@gmail.com
Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Başlık her ne kadar bir magazin programı tadında olsa da; söz konusu kişinin, tüm zamanların en önemli deneyselcisi olarak gösterilmesinin yanı sıra, bunu 'otodidakt' yani alaylı bir şekilde gerçekleştirmesi de, işin içine biraz magazin serpiştirmiyor değil.

Bilim hayatı boyunca toplam 30.000 deneyi profesyonel olarak uygulamış ve raporlamış olan bu kişinin o dönemlerdeki günlük yaşamı sabah deneyleri, öğlen deneyleri, akşam deneyleri ve gece geç saat deneyleri olarak şekillenmişti. Bulduğu ve bulacağı gerçeklerin onu mühendisliğin ve elektriğin babası yapacağından habersiz bir şekilde çalışmalarına devam eden Faraday, günümüzde aklınıza gelebilecek tüm elektrikli (jeneratör, tost makinesi, trafo, katı meyve sıkacağı, yazıyı hazırlamamı sağlayan dizüstü bilgisayar gibi) donanımların çalışma prensibi olan Faraday İndüksiyon Kanunu'nu bularak adeta elektronları Ortaçağın karanlığından çıkarıp bizim için bir çeşit evrimsel sürece itmişti.

Bu gelişmelerden sonra insanlığın ağır manipülasyonuna maruz kalacak olan elektronlar, mevcut doğalarına aykırı bir şekilde hareket etmeye başlayarak bizi devrimsel bir sürece sokacak ve işler 'Fransızların İhtilaliyle' girdiğimiz Yakın Çağ'ın adını "Teknoloji Çağı" olarak telaffuz etmemize kadar ilerleyecekti.

Elektriği kullanmanın ve hatta üretmenin yolunu son derece basit ama dahiyane bir şekilde bulduğundan beri dünyamızdaki değişimlerin hatırı sayılır bir bölümününde payı olan Faraday, aynı zamanda "Dünya'yı Değiştiren 5 Denklem" olarak lanse edilmekte olan beş ana kanundan birinin de sahibidir (Elektromanyetik İndükleme Kanunu). Ancak geliştirdiği bu kanunu, alaylı olmasından kaynaklanan matematiksel yetersizliğinden dolayı içinde hiçbir denklem hatta rakam dahi bulunmayan bir kitap olarak yayımlayarak izah etmeye çalışmıştır ve şans eseri çağın en önemli matematikçisi olan James Clerk Maxwell'in bu eseri farkedip okuduktan sonra formülize etmesiyle bilim dünyamız son anda direkten dönmüştür.

Sanat eserinden ilham almış bir bilim insanı edasıyla bu kanunu dünyaya tanıtan Maxwell, o an için Faraday'in sahne ışıklarını biraz üzerine döndürmüş olsa da, Faraday'in bilim dünyasına katkıları burada bitmeyecektir.

Bir gün; ileride yine kendi adını verecekleri bir kafesle yaptığı deneyde, iletken malzemeleri oluşturan atomların en dış yörüngelerindeki elektronların atomlarından kolayca ayrılarak hareket etme yeteneğine sahip olduğunu farkeder. Kapalı bir yüzeye sahip olan iletken bir cisim elektrik alanı içerisine yerleştirildiğinde, bu elektronların iletkenin içerisindeki elektrik alanı sıfırlanıncaya kadar hareket ederek nesneleri dış elektrik alanlara karşı koruduğunu gözlemler. Özetle dış yüzeyi kapalı bir hacme sahip (küp, küre, dikdörtgen prizma ve asimetrik yapılar gibi) iletken yüzeyler dış etkenlerden tamamen yalıtılmış bir ortam yaratabilir. Başka bir ifadeyle, asansörde telefonunuzun çekmemesi ya da uçağa düşen bir yıldırımın içeride sizi parçalara ayırmamasının da sebebi olan "Faraday Kafesi" istenilen bir dış etkenden tamamen izole olunabileceğini bize göstermiştir.

Peki bu etken elektrik alan değil de evrim olsaydı ne olurdu? Evrimden izole bir ortam yaratılabilir mi? Hadi birlikte deneyelim.

Zamanı durdurun. Sapienslerin açıklayabildiği 4 boyuttan birini ketleyelim. Geriye uzunluk, genişlik ve yükseklik kaldı ki evinize bir mobilya alabilmeniz için gerekli veriler hala elinizde mevcut. Zamanı durdurmak kendi tabiatımıza ait tüm değişkenleri artık değişmeyecek sabitler haline getirmek sayılabilirse evrimin de işini bir süreliğine kolaylaştırmış olabiliriz. Artık en azından evrimin kendi içindeki dinamik / değişken / bitmeyen yapısını tek bir hedefe yönelen bir etkene çevirebildik diye varsayıyorum. Şu anda tek sıkıntımız zamanın ilerlememesi ve bu yüzden evrimsel süreçlerimizin de gerçekten durup durmayacağını gözlemleyememiz. Peki farkeder mi? Nasıl elektrik akımının manyetik alandaki değişimle indüklendiği öğrendiysek, evrimin de zamanla indüklenen bir doğası olduğunu düşünmeye başlamak size nasıl hissettirir? Zamanın ilerlemediği bir kafese evrim girebilir mi? Çok değişkenli ortamlarda bir parametrenin mevcut etkisini anlamanın en iyi yolu onu o ortamdan çıkararak gözlem yapmak değil midir? Örneğin bir canlıyı birim zamanda etkileyen tüm değişkenleri

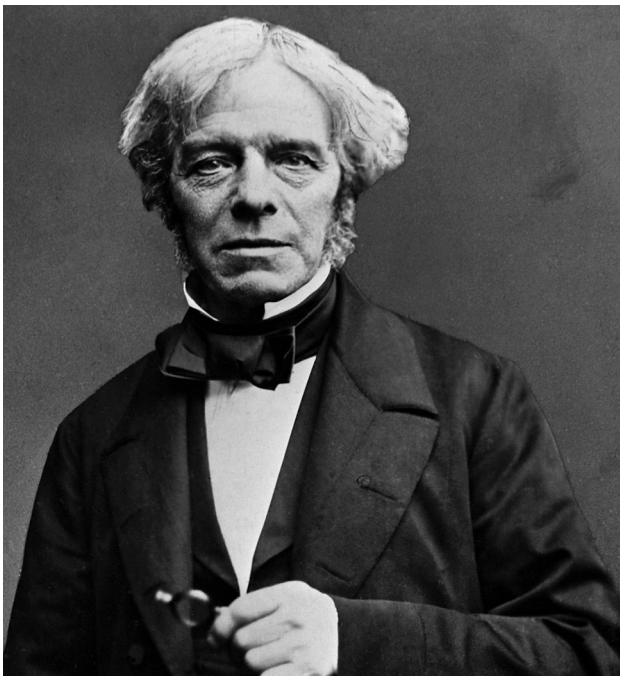

Michael Faraday (1791-1867)
Kaynak: michaelfaraday.net

saptayabilirsek, bunu zaman düzlemindeki evrimsel değişimle kıyasladığımızda belki de sürekli telaffuz ettiğimiz 'evrim çok uzun(?) zaman içerisindeki değişimlerdir' kalıbından bir adım ileri gitme şansımız doğar? Belki de en büyük sorunumuz olan zaman algısını az da olsa parçalara ayırarak inceleme imkanımız oluşur ve evrim hakkında yaptığımız genellemelerden belirlemelere bir geçiş süreci başlar? Bu bağlamda sizin için de Faraday'ın izole ortam deneyindeki parametre zaman olabilir mi? Yoksa yalnızca bir bilim insanının varsayımıyla çıkılan bu yol yeterince tekinsiz mi?

Öyle ise sizinle birlikte tek bir bireyin oluşturabileceği etkiyi evrimsel açıdan da inceleyelim. Bu noktada biraz "Genetik Sürüklenme"den yardım alacağız ki bu hem tek bir bireyin hem de izolasyonun etkilerini gözler önüne serebilen ve halen daha tartışmaya açık bir evrimsel mekanizmadır. Önemli evrimsel süreçlerden biri olarak nitelendirilen genetik sürüklenme basitçe, bir popülasyona üye gen veya alel frekansının rastlantısal olarak değişmesidir. Mutasyondan farkı ise, mutasyonların doğrudan genlerin yapısını etkilemesi, genetik sürüklenmenin ise genel olarak görülme sıklığını etkileyerek yapıya dokunmamasıdır.

Kızılderililerin, bundan 10.000 yıl önceki Buzul Çağı'nda, Bering Boğazı'nın donması sayesinde Amerika'ya göç ettikleri süreci ele alırsak, bu grupların bir kısmı Amerika'da yayılırken, bir kısmı da göçlere kendilerini kapatarak ufak popülasyonlarını çevrelerinden izole etmişlerdir. Bunların başında Dunkers diye isimlendirilen bir kabile ile Kuzey Amerika'nın meşhur Amişleri gelir. Bunlar üzerinde yapılan araştırmalarda çok ilginç bulgulara rastlanmıştır. Kökenleri Kızılderililer olan Amişlerin etrafında yaşayan popülasyonlarda geniş bir kan grubu çeşitliliği bulunurken, Amişler'de neredeyse tek görülen kan grubu B'dir. Bu noktada, kendisini dış dünyaya kapatan bu insanların kurucularının (Kaşif / Kurucu Etkisi) şans eseri çoğunlukla B kan grubuna sahip olduğu düşünülmektedir. Fark edileceği üzere, B kan grubunun diğer kan gruplarına herhangi bir avantajı olmasa da, bu toplumlarda bu kan grubu yaygın hale gelebilmiştir. Bunun sebebi, kaşif etkisi ve genetik sürüklenmedir (Hostetler, 1963).

Diğer bir deyişle, genetik sürüklenme, büyük popülasyonlarda ya da anakaralarda göreceli olarak daha az etkiliyken, küçük popülasyonlarda ya da yerel adalarda en kritik mekanizmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, nasıl on yüzlü bir zarı attığınızda tüm rakamların yaklaşık olarak eşit orantısal dağılımda geldiğini ispatlayabilmeniz için o zarı yeteri kadar atmanız gerekiyorsa, evrimsel süreçlerin olması gerektiği çeşitliliğe ulaşabilmesi için de daha çok deneme gerekebilmektedir. Bu evrimi sekteye uğratan yada yanlışlayan bir yaklaşım değil yalnızca sürecini yavaşlatan bir eylemdir. Günün sonunda yine evrim kazanacaktır.

Peki bilim dünyasındaki insanlarımızı da diğer insanlara nazaran kısmen daha küçük ve izole bir popülasyon olarak düşünürsek, birbirleriyle olan etkileşimin dışında bir beslenme kaynağı olmayan bu topluluğun kurucu etkisi altında olup olmadığını nasıl anlayabiliriz? Belki de her şey en başta çok yanlış başladı ve olması gereken noktaya çok yavaş ilerlemekteyiz kim bilir? Bilişsel anlamda dünyamızdaki değişimlerin öncüsü olan ve bizi hem fizyolojik, hem psikolojik hem de evrimsel açıdan etkilemeye devam eden bu insanlar gerçekte ne kadar güvenilir verilere sahip? Sanırım onlar da attıkları zar sayıları kadar olsa gerek...

Tarihteki bir diğer önemli deneyselci olan Albert Einstein da Faraday Kafesi'nin başka alanlarda kullanılabilmesi üzerine çalışmalar ve deneyler gerçekleştirmiştir (The Reich-Einstein Experiment, 1941). İlham kaynağı olarak gördüğü üç kişinin resimlerini her zaman çalışma masasının üzerinde tutan Einstein (Michael Faraday, Isaac Newton ve James Clerk Maxwell), kendi dönemindeki fizikçilerle olasılık kuramlarını tartışırken girdiği bir münakaşa sonrası son derece deterministik ve rastlantısallığa inanmayan metaforik bir tavırla; "Tanrı evren hakkında zar atmaz" demiştir.

Tanrı ve zar atıp atmaması ayrı bir parantez olsa da bu noktada emin olabileceğim tek şey, bir daha zar atmamak için öncesinde çok fazla zar atmış olmak gerektiğidir, tıpkı evrim ve Faraday'ın yaptığı gibi.

Kaynaklar

Becherrawy, T. (2012). *Electromagnetism: Maxwell Equations, wave propagation and emission*. ABD: John Wiley & Sons, Inc.

Hostetler, J. A. (1963). *Amish society*. ABD: Johns Hopkins University Press.

Sturgeon, W. (1840). *The annals of electricity, magnetism, and chemistry; and guardian of experimental science (Cilt 4)*. Londra: Sherwood, Gilbert and Piper.

Wolf, J. B., Brodie, E. D. III ve Wade, M. J. (Ed.). (2000). *Epistasis and the evolutionary process*. Oxford: Oxford University Press.

#nofilter MUTLULUKLAR

Merve Deniz Pak
mdpak@baskent.edu.tr
Başkent Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü

Uyanır uyanmaz sosyal medyayı kontrol edenlerden misiniz? Endişelenmeyin, yalnız değilsiniz. Yapılan araştırmalar Türkiye'de nüfusun %67'sinin internet kullandığını, %51'inin aktif sosyal medya kullanıcısı olduğunu ve %54'ünün mobil cihazlar aracılığıyla her an internete bağlı kaldığını gösteriyor; dahası, Türkiye'deki sosyal medya kullanıcılarının %28'i uyanır uyanmaz telefonuna bakmayı tercih ediyor (DELOITTE, 2016). Dünya çapında da durum pek farklı sayılmaz; yaklaşık üç milyar kişi sosyal medyayı aktif olarak kullanıyor. Twitter, Facebook, Instagram ve Linkedin en popüler sosyal medya siteleri arasında yer alırken Snapchat ve Tinder gibi çevrimiçi tanışma siteleri de her geçen gün daha fazla tıklanıyor. Kitleler hayatlarındaki gelişmeleri sosyal medyada paylaşma ve "*like alma*" yolunda yarışıyor. Buradan hareketle sosyal medyadaki paylaşımlar, genellikle gerçekliğin idealize edilmiş bir versiyonunu sunuyor; adeta yazılı olmayan bir kural gibi pek çok güçlük içinde bulunulan zamanda bile hayatın en güzel anları övülme ihtiyacı içine sokuluyor. Çoğu zaman yenilgiler, zorluklar, başarısızlıklar ve üzüntüler hiç gündeme gelmiyor. Paylaşılan fotoğraflar ve kullanılan *#hashtag*'ler hep mutluluğu işaret ediyor. "*Selfie*"ler ise *#nofilter* gülümsemeleri temsil ediyor. Ancak bu paylaşımlar, son zamanlarda ütopik bulunuyor; sosyal medya ve mutluluk (veya daha sıklıkla, mutsuzluk) arasındaki ilişki hem bilimsel camiada hem de yazılı ve görsel medyada giderek artan biçimde tartışılıyor. Son beş yılda hem Türkiye'de hem de uluslararası alanda birçok ana akım yayın kuruluşu (Time, Forbes, Huffington Post, The New Yorker, BBC ve CNN gibi), sosyal medya kullanımının depresyon, tatminsizlik, kıskançlık, olumsuz beden imajı, bağımlılık ve yalnızlık gibi durumlara yol açabileceğine dair çalışmaları gözler önüne seriyor: Sosyal medya hesabından paylaşmak için ciddi riskler alarak "*challenge*" yapmak isteyen ve hayatını kaybeden bireyler, sosyal medyada "*sıfır beden*" olduğunu kanıtlamak için yeme bozukluğuna sahip olan ünlüler, siber zorbalıkla karşı karşıya kalan ve depresyona girip intihar eden gençler...

Görünüyorum Öyleyse Varım

"Yaşamda neler olduğunu anlatmak" bir ihtiyaç olarak kendini var eder. Antropolojik kalıntılar da bu ihtiyacı karşılamak için ilk insanların iletişim kurmak adına mağara duvarlarına çizdikleri izlerden yazı ve alfabeyi geliştirdikleri döneme kadar önemli buluşlara imza attıklarını gösteriyor (Gönenç, 2007). Örneğin taş devrinde mağara duvarlarına çizilen resimler, ateşin bulunmasıyla beraber Kızılderili kabilelerin dumanla haberleşme yolları, yazının bulunmasıyla birlikte yazılan mesajları iletmesi için eğitilen posta güvercinleri, söylenenlerin veya yazılanların hızlı bir şekilde karşı tarafa ulaştırılmasını sağlayan ulaklar, mektuplar, gazete ve dergiler, telgraf, çevirmeli telefon, ses kaydı yapmaya olanak sunan fonograf, radyo, televizyon, faks ve bilgisayar tarih çağları boyunca haberleşmenin ve aslında gündemin takip edilmesinin en önemli araçları olmuştur. Bizler de geçmişte yaşanan her bir gelişimin izlerini sürerek bu izlerin gelecek üzerindeki yansımalarını izliyoruz. Örneğin bugünlerde teknolojik gelişmelerin etkisiyle şekillenen dünyamızda iletişim kurma biçimlerinin hızla değiştiğini gözlüyoruz. İlk insanların hayatı paylaşmaya dair davranışları; bugünün yeni medyasında duygu ve düşüncelerin başkalarıyla paylaşılması, yeni fikirlerin kamusal alanda kolayca sunulması, tartışılabilmesi, geribildirim alınıp-verilmesi ve diğer kullanıcılarla hayatın içinden ses kaydı, fotoğraf ve video alışverişi yapılabilmesi biçimleriyle gerçekleşiyor. Bauman ve Lyon'un (2013) ifade ettiği gibi "*Kısa süreli ilişkiler, ikinci bir duyuruya kadar geçerli bağlılıklar, yüksek seviyede hareketlilik ve hızdan oluşan akışkan modern dünyada, sosyal medya bir boşluğu dolduruyor olabilir mi?*" sorusu dikkatlerin bu yeni iletişim mecrasına toplanmasına ve sosyal medyanın her geçen gün daha güçlü bir hale gelmesine neden oluyor.

Küreselleşmeyle beraber tüm dünya ile kolaylıkla bağlantı kurabilmenin yolunu açan sosyal medya; bilgiye ulaşmayı kolaylaştırma, kolektiflik hissini besleme ve sosyal destek sistemi yaratma gibi imkanlar sunuyor. Örneğin sosyal medya aracılığıyla benzer sorunları yaşayan veya ortak ilgi alanları olan bireylerin (mesela hastaların oluşturduğu sosyal destek grupları, makale ve dergi gibi akademik bilgi paylaşımı yapmak için kurulan gruplar) mevcut olduğu görülebilir. Ancak sosyal medya, sunduğu pek çok olumlu tarafın yanı sıra insanların davranış biçimlerini, kültürel gelişimlerini ve kimlik inşası süreçlerini de etkiliyor. Özellikle beğenilme ve takdir edilme motivasyonundan doğan "gerçek üstü bir kimlik inşa etme" çabalarını ve bilinçli ya da bilinçsiz olarak "her an ve her yerde görünür olma" arzusunu belirgin şekilde ortaya çıkarıyor (Eraslan-Uludağ, 2013). Kamusal alana ilişkin mekan ve zaman sınırlılıkları sosyal medyada yeni biçimlere dönüşüyor ve birey bu dönüşen görünürlüğün içinde sosyalleşiyor. Hal böyle olunca da sosyal medya, hayatın her anının paylaşıldığı kocaman bir albüm şeklini alıyor. Bu durumda da adeta "*tıklanma savaşları*" yaşanıyor: "*Ne kadar çok takipçi, o kadar sosyal medya fenomeni!*".

Postmodern imgelerin hakimiyetinde kendini var eden sosyal medya, popüler kültürün en geniş ve etkili hegemonik aygıtı biçimini almaktadır (Ayan, 2016). Bu iktidar alanı, farklı biçimleriyle kitleleri etkisi altında tutmaktadır. Dahası, kitlelerin koşulları sorgulamak yerine "filtrelenmiş" yeni durumlar benimsemesi ve gerçeküstü konuma razı olması gibi tahakkümcü biçimi doğurmaktadır. Aynı zamanda bu "sahip olma arzusu" mülk edinmekten farklı olarak sahip olunan nesneyle bağ kurmak ve onu araç olarak kullanmak yerine, tamamen yabancılaşmış farklı bir tüketim anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Bu yapılanmada kitleler yeni tüketim biçimleri yaratarak -*örneğin sosyal medyada takipçi satın almak gibi*, marjinal konuma düşmemek için birikimlerini her an yenilemek- modadan genel kültüre kadar hayattaki her şeye dikkat etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum da 'sosyalleştirme' çabasından ziyade bağımlılık yaratarak bireyleri 'yeni' bir sosyal gerçekliği deneyimlemeye itmektedir. Dolayısıyla bu sanal dünyada bireyler

mobil cihazları aracılığıyla bulundukları her yerde her an sosyalleşme olanağına sahip olmakta ve yüz yüze ilişkiler ikinci planda kalmaktadır. Kitleler de bu dünyada 'gerçek yaşamı' ikame eden, kara bulutların hiç yer almadığı, hep güneşli günlerin temsil edildiği alternatif bir yaşama dahil olmakta, mutluluk paradoksuna kapılmaktadır.

Mutluluk Paradoksu

Alternatif yaşam vadeden ve her şeyin toz pembe göründüğü bu sanal dünyada, mutluluk bir paradoks olabilir mi? Sinirbilim çalışmaları sosyal medya kullanımının beyinde dopamin salınımını tetiklediğine işaret ediyor. Sosyal medyanın sunduğu beğenilme ve takdir edilme gibi ödüllerin karşısında bu alternatif yaşamdan kopmanın, sigara ve alkol bağımlılığından uzaklaşmaktan çok daha zor olduğu ifade ediliyor. Öyle ki bir görsel paylaşmak veya tweetlemek (sadece 140 karakter olabilir!) dopamin sisteminin şiddetlenmesini izlemek için ideal bir ortam yaratıyor (Han, Lee, Yang, Kim, Lyoo ve Renshaw, 2007). Literatürde psikolojik iyi oluş ile sosyal medya kullanımı arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunuyor (Moody, 2001). "Sosyal medya neden mutluluk için bir katalizör değil?" sorusu da araştırmaya değer biçimde karşımıza çıkıyor.

Bu sorunun yanıtını barındıran yayınlardan biri olan *Mutluluk Paradoksu*'nun yazarı Marar (2003/2004), günümüzde "mutluluk" kavramının, tarih boyunca ifade edilenden daha farklı bir anlamı olduğunu; mutlu olma "takıntısının" sosyal medya kullanımıyla kendini gösterdiğini söylüyor. Ford ve Mauss (2014) ise insanların sosyal medyada mutlu görünme çabasının paradoksal etkileri için üç temel mekanizmayı işaret ediyor. Bunlardan ilki, insanların yaşamda her zaman mutlu olma çabasından dolayı gün geçtikçe mutlu olmak için daha yüksek standartlar belirleme eğiliminde olmalarıdır. Belirlenen bu düzey ile mevcut koşullar karşılaştırıldığında hoşnutsuzluk (ve mutluluğun azalması) gündeme gelebilir. İkincisi ise insanların mutluluğa ulaşmalarını sağlayacak koşulların ne olacağı konusunda hiçbir zaman kesin yargılara varamamalarıdır. Örneğin, hoşlarına gitmeyeceğini düşündükleri çeşitli faaliyetlere katılmaları, kişileri beklemedikleri şekilde mutlu edebilir. Üçüncüsü ise insanların mutluluk arayışında olmalarından dolayı, bu hedefe ulaşıp ulaşmadıklarını izlemeye eğiliminde olmalarıdır. Fakat bu izleme davranışı, kişiyi tatmin etmeyen bir biçimde seyrederse veya hedefinin gerisinde kalırsa mutlu olma çabası da zayıflayacaktır.

Günümüz insanı için mutluluğun birbiriyle taban tabana zıt iki bileşeninden söz edebiliriz: Özgür olmak, kimseye hesap vermek zorunda olmamak; düşüncelerin, sözlerin ve eylemlerin diğer insanlar tarafından beğenilmesi ve onaylanması. Sosyal medya kullanımıyla beraber hem özgürlük hem de takdir edilme kapsamının değiştiğini söylemek mümkün. Her şeyden önce iletişimin bir klavyeden ve ekrandan süzüldüğü bu yeni ortamda, sözsüz iletişim biçimleri (beden dili, ses tonu, jest ve mimikler gibi) kaybediliyor. Bu noktada diğer bir önemli etken ise "karşılaştırma yapmak" olarak karşımıza çıkıyor. Kitleler takip ettikleri "sosyal medya arkadaşlarından" daha az popüler ve daha az mutlu olduklarını hissettiğinde, sosyal karşılaştırma mekanizmasının aktif hale gelip mutluluk ve benlik saygısı üzerinde olumsuz etki yaratması kaçınılmaz bir hal alıyor. Bu noktada en büyük sorunlardan biri kişinin kendi mutluluğunu diğer insanların sosyal medyadaki gönderilerine dayanarak değerlendirmeleri oluyor. Ana sayfada, sosyal medya diliyle "*akışta*", mutlu insanların fotoğraflarını görmek, temsil edilen yaşamdaki imkanlara sahip olmadığını düşünmek, Theodore Roosevelt'in dediği gibi, karşılaştırma yapmayı "*sevinç hırsızı*" konumuna taşıyor.

Elbette bir de madalyonun diğer yüzü var: Sosyal medyada "mutlu görünen" kitlelerin belirli bir zaman sonra yeniden olumsuz duyguları deneyimlediklerine dair araştırmalar da söz konusu (Frison ve Eggermont, 2017). Bireyler isteklerini gerçekleştirdiğinde oluşan haz, genellikle gündelik hayatın dinamiklerini uzun dönemli olarak etkilese de, sosyal medya "akışkan" özelliği ile kısa süreli mutluluklar yaratabiliyor. Sosyal medya kullanıcıları içerisinde bir grup da diğer insanların sosyal medya profiline bakacaklarını düşündüklerinden kaygılanıyor ve en sık çocuklar ve gençler arasında görülen "siber zorbalık" davranışları ortaya çıkıyor. Siber zorbalık, doğrudan veya dolaylı biçimde internette bireylerin özel bilgilerinin ele geçirilerek tehdit edilmesi, aşağılanması, utandırılması, lakaplar takılması, rahatsız edecek iletilerin gönderilmesi, taciz veya işkence edilmesi olarak gerçekleşebiliyor. Ek olarak bu "mutlu görünen" grup oyun, müzik, televizyon ve film gibi teknolojilerin kullanımından keyif alsa bile, sosyal medyada onları mutlu eden alternatif bir eğlence kaynağı sağlıyor. Ancak sosyal medya çoğunlukla yaşamın güzelleştirilmiş bir görüntüsünü sunduğundan, kitlelerin o günün "*trendlerine*" ayak uydurması için baskı yaratabiliyor.

"Sosyal medyayı kullanmak insanları mutlu eder mi?" sorusuna yanıt bulmak şüphesiz çok güç. Ancak tartışmaya "filtrelenmiş mutlulukların temsili" penceresinden bakarsak Tolstoy'un (1983/2018) şu ifadelerine hak vermemek elde değil gibi görünüyor:

> *"Bu korkunç değişiklik, hep kendine değil de başkalarına inanmaya başladığı için olmuştu. Kendine inanarak yaşamak ona güç geliyordu. Kendine inandığı zaman, karşılaştığı sorunları zevk, eğlence arayan benliğine uygun şekilde çözemiyor, hatta çoğu zaman durum tam tersine oluyordu. Başkasına dayanarak yaşadığı vakit, ona zaten çözecek bir şey kalmıyordu. Her şey önceden kararlaştırılmış ilkelere göre hep manevi varlığına aykırı olarak yürüyordu. Öte yandan kendine inanacak olursa, daima çevresindekilerin yermeleriyle karşılaşıyordu. Oysa başkalarına inandığı zaman çevresindeki insanların beğenisini kazanıyordu."*

Kaynaklar

DELOITTE. (2016). *Deloitte global mobil kullanıcı anketi 2015 Türkiye yönetici özeti.* http://www.deloitte.com/assets/DcomTurkey/LocalAssets/Documents/yeni-infografik

Gönenç, E. Ö. (2007). İletişimin tarihsel süreci. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 28*(1), 87-102.

Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim*. (E. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2013).

Eraslan-Uludağ, R. (2013). Sosyal medya her an ve her yerde görünür olmak. *The Turkish Online Journal of*

Design, Art and Communication, 3(4), 29-37.

Ayan, G. (2016). *Tüketim kültürü bağlamında kimlik inşasının sosyal medyada kullanımı: Instagram örneği.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.

Han, D. H., Lee, Y. S., Yang, K. C., Kim, E. Y., Lyoo, I. K. ve Renshaw, P. F. (2007). Dopamine genes and reward dependence in adolescents with excessive internet video game play. *Journal of Addiction Medicine, 1*(3), 133-138.

Moody, E. J. (2001). Moody Internet use and its relationship to loneliness. *CyberPsychology & Behavior, 4*(3), 393-401.

Marar, Z. (2004). *Mutluluk paradoksu: Özgürlük ve onaylanma.* (S. Çağlayan, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2003).

Ford, B. Q. ve Mauss, I. B. (2014). The paradoxical effects of pursuing positive emotion: When and why wanting to feel happy backfires. J. Gruber ve J. Moskowitz, (Ed.), *Positive emotion: Integrating the light sides and dark sides* içinde (363-381). Oxford: Oxford University Press.

Frison, E. ve Eggermont, S. (2017). Browsing, posting, and liking on Instagram: The reciprocal relationships between different types of Instagram use and adolescents' depressed mood. *Cyberpscyhology, Behavior, and Social Networking, 20*, 603-609.

Tolstoy, L. N. (2018). *Diriliş (7. baskı).* (N. Yalaza Taluy, Çev.) İstanbul: Can Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1983).

VAROLUŞSAL KAYGILAR

Dicle Rojda Tasman
dicletasman@hotmail.com
Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Varoluşçu psikoterapi, Yalom (1980/2013) tarafından "bireyin var olmasından kaynaklanan endişelere odaklanan dinamik bir terapi yaklaşımı" (s. 14) şeklinde tanımlanmıştır. Bu yaklaşım, var olmanın getirileriyle (nihai kaygılar) yüzleşirken bireyin deneyimlediği çatışma üzerine odaklanır. Kişi, kişisel düşünme yöntemi ile bu varoluşsal getirilerin yapısını keşfedebilir. Bunun için de kişinin öncelikle zamana, daha sonra da yalnız, sessiz ve günlük oyalanmalardan uzak bir ortamda kalmaya ihtiyacı vardır. Buna ek olarak kişinin kendi ölümüyle veya kendisi için anlam sağlayan önemli bir yapının çöküşüyle yüz yüze gelmesi gibi sınır durumlar bu süreci kolaylaştırır.

Yalom'a (1980/2013) göre, temelde dört varoluşsal kaygı vardır: ölüm, özgürlük, yalıtım ve anlamsızlık.

Ölüm

Yalom (1980/2013) ölümle ilgili iki önermede bulunur: (1) Ölüm ve yaşam birbirine bağımlıdır, aynı anda var olurlar. Ölüm, arka planda her zaman varlığını hissettir ve yaşantımız üzerinde önemli bir rol oynar. (2) Ölüm en temel kaygı kaynağı ve dolayısıyla da en temel psikopatoloji kaynağıdır.

Ölüm, en belirgin varoluşsal kaygıdır. Bunun sebebi ise şu anda var olsak da her şey gibi bizim de yok olacak olmamızdır. Üstelik yok olmaktan her ne kadar korkuyor ve dehşete kapılıyor olsak da bu gerçekle yaşamak zorundayız. Ölümün kaçınılmazlığının farkındalığı ve kişinin yaşamaya devam etme isteği hem bilinç altında hem de bilinçte kaygı yaratır. Bu ölüm kaygısı o kadar büyüktür ki, kişinin yaşam enerjisinin önemli bir miktarını *ölümün inkarı* tüketir.

Ölüme karşı savunmalar çocuklukta gelişmeye başlar ve ileri yaşlarda da devam eder. Yalom'a (1980/2013) göre iki temel savunma vardır: *Özel olmak* ve *nihai kurtarıcı*. Özel olduğumuz, kişisel olarak dokunulmaz olduğumuz gibi mantık sınırlarının dışında bir inanca tutunuruz. Bilinç düzeyinde ölümlü olduğumuzu bilsek de derinlerde bir yerlerde yaşlanmayacağımıza, ölmeyeceğimize, bu kuralın bize uymadığına inanırız. Ayrıca her şeye gücü yeten, bizi koruyup kollayan bir güç veya varlık inancına sığınmaya çalışırız. Yalom (1980/2013), *nihai kurtarıcı* savunmasının *özel olma* savunması kadar etkili olmadığını, daha kolay dağılabildiğini ve yapısı sebebiyle insanı sınırladığını söylemektedir.

Ölüm kaygısına karşı savunmalar ortadan kalktığı zaman, bu inancın bizi neden koruduğuna dair farkındalık kazanabiliriz. Ölüm bize varoluşun ertelenemeyeceğini, yaşamak için hala zamanımızın olduğunu ve istediğimiz zaman hayatımızı değiştirebileceğimizi hatırlatır. Ölümün farkındalığı kişiyi önemsiz uğraşlardan uzaklaştırır ve kişinin hayata karşı daha derin bir bakış açısı edinmesini sağlar. Ölüm, yaşamımızın ayrılmaz bir parçasıdır ve ölümü düşünmek yaşamımızı zenginleştirir. Yalom (1980/2013), "ölümün fizikselliği insanı tahrip etse de ölüm fikrinin onu koruduğunu" (s. 53) söyler.

Özgürlük

Özgürlük kaygısı diğer kaygılara kıyasla anlaşılması zor bir kavramdır. Çünkü Yalom (1980/2013) özgürlüğü olumlu çağrışımları olan genel anlamı dışında kullanır. Varoluşsal açıdan özgürlük *korkuya yapışık* durumdadır. Dışsal yapının yokluğunu ifade eder. Evren rastlantısaldır; iyi bir yapılandırılmaya veya belli bir tasarıma sahip değildir. Her bir birey kendi dünyasından, yaşam tarzından, seçimlerinden, hareketlerinden ve eylemlerinin başarısızlıklarından kendisi *sorumludur*, bütün bunların yazarıdır (sorumluluğu yazarlık anlamında kullanır). Yalom (1980/2013); çevre, genetik, şans gibi kontrol edemediğimiz durumların varlığını inkar etmez. Ancak bu kontrol edemediğimiz durumlara karşı tutumumuzdan ve bunlardan çıkardığımız anlamlardan sorumlu olduğumuzu söyler. Sorumluluğun farkında olmak, kişinin kendi benliğini, kaderini, hayattaki durumunu, duygularını, acı çekişini kendisinin yarattığının farkında olması demektir. İnsanın kendi yarattıklarının dışında dünyada hiçbir şeyin önemi yoktur. Hiçbir kural, değer, ahlak sistemi; kısacası referans alınabilecek herhangi bir dışsal yapı yoktur. Kişi seçtiği şeyi yapmakta özgürdür. Bu anlamda özgürlük dehşet vericidir; altımızda hiçbir zemin yoktur, bir boşluk vardır. Bizim zemin ve yapı için duyduğumuz arzu ile bu *zeminsizlik* arasındaki çatışma kaygıya neden olur.

Özgürlük kaygısı, ölüm kaygısı gibi günlük deneyimlerde kendini belli etmez. Çoğu zaman farkındalığın dışındadır. Yetişkin tarafından sezilmesi kolay değildir ve bir çocuğun deneyimlemesi de muhtemelen olanaksızdır. Kişi bu kaygıyla yüz yüze geldiğinde rahatlama arar. Kişinin kendisini özgürlük kaygısından korumasının çeşitli yolları vardır. Karar verme, yalıtım, özerk eylem gibi bu zeminsizliğin farkına varmasına neden olacak durumlardan kaçınır. Bir yapı, otorite, büyük bir dizayn, kendisinden büyük bir şeyin arayışına girer. Özgürlük rahatsız edici olduğundan kişi sınır arayışına gider.

Yalom (1980/2013), her insanın doğuştan belli bir kapasite ve potansiyelle dünyaya geldiğini ve hayatını dolu dolu yaşamak konusunda başarısız olan bireyin *varoluşsal suçluluk* duygusu yaşadığını iddia eder. Kişi sadece başkasına karşı suçluluk hissetmez, kendisine karşı da suçluluk hissedebilir. Yalom (1980/2013), bu suçlulukla başa çıkabilmenin en iyi yolunun telafi olduğunu söyler. Kişi geçmişini değiştiremez fakat geçmişin telafisini geleceği değiştirerek yapabilir.

Bunu yapabilmek için kişinin ilk önce sorumluluğunun farkına varması gerekir. Daha sonra, Yalom (1980/2013), *istenç* (will) "sorumlu harekete geçirici" kavramına değinir. Kişinin dileyebilmesi, arzularına ulaşabilmesi gerekir. Kişi neyi arzuladığını bildikten sonra karar vermek, bir başka deyişle seçim yapmak zorunda kalır. Ancak karar

vermek kolay değildir, acı verir. Çünkü her bir karar aslında geriye kalan seçeneklerden vazgeçiştir. Özellikle de kişi, hayatıyla ilgili geri dönüşü olmayan büyük bir karar vermek zorunda kaldığında özgürlük kaygısını yaşar. Üstüne üstlük kararlar *olasılıkların sınırlılığına* işaret ettiği için ölüm kaygısına ve tek başına bir eylem olduğu için de varoluşsal yalıtıma neden olur. Kişi önündeki seçenekleri çarpıtarak (seçilmeyen seçeneğin değerini düşürmek) ya da kararı başkasına (kader, şans, başka bir insan) bırakarak karar vermekten kaçınabilir. Kişi ancak karar verdikten sonra eyleme geçebilir.

Yalıtım

Yalom (1980/2013), *varoluşsal*, *kişilerarası* (diğer insanlardan uzak olma durumu) ve *kişinin kendi içindeki yalıtım* (kendi duygularını, arzularını, potansiyelini bastırdığında ortaya çıkan durum) arasında ayrım yapar. Bu üç yalıtım tipi öznel olarak birbirine benzer ve sınırları yarı geçirgen olsa da birbirinden farklıdır. Varoluşsal yalıtım, kişinin diğer canlılardan ve dünyadan yalıtımıdır. Bu dünyaya tek başımıza geldiğimizi ve tek başımıza gideceğimizi vurgular. Diğer canlılarla ne kadar yakınlaşsak da arada her zaman kapatılmaz bir boşluk olacaktır. Kişi, kendi hayatından sorumludur ve bir o kadar da yalnızdır. Kişinin kendi yaratıcılığının farkında olması, beraberinde derin bir yalnızlığı getirir. Mutlak yalıtımımızın farkındalığı ve ilişki kurma, korunma, daha büyük bir bütünün parçası olma arzumuz arasındaki gerilim de kaygıya neden olur.

Geniş boşluğumuzu ve yalıtılmışlığımızı çevremizde birbirine bağlanmış tanıdık nesneler ve kurumlar ile derinlere gömeriz. Sıcak, tanıdık bir yere ait olma duygusu ile *içinde evindeymiş gibi hissettiğimiz* sabit bir dünya yaratırız. Kişi içine döndüğünde, kendisi hakkında düşündüğünde nesneler anlamlarını yitirmeye başlar. Kişi artık kendini bu dünyada *evinde değilmiş* (uncanny) gibi hissetmeye başlar.

Varoluşsal yalıtım deneyimi birey için oldukça rahatsız edici bir durumdur. Kişi kendisini bu rahatsız durumdan kurtarmak için bir ilişki içine girmeye çalışır. Ancak bu gerçek bir ilişki değildir. Diğer varlıkları *yalıtımın inkarı* işlevini yerine getirmesi için kullanır. Kişi kendi sınırlarını gevşeterek bir kişiyle, grupla, nedenle, ülkeyle veya projeyle birleşmeye çalışarak varoluşsal yalıtımdan kaçmaya çalışır. Birleşme, benlik farkındalığını ortadan kaldırarak varoluşsal yalıtımı kökten yok eder. Benlik bilincini kaybetmek çoğu zaman rahatlatıcıdır.

Ancak hiçbir ilişki yalıtımı saf dışı bırakamaz. Yalıtımın çözümü yoktur, varoluşumuzun ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü hepimiz yalnız var oluruz. Kişinin bu yalıtılmışlık durumunu kabul edip onunla cesurca yüzleşmesi gerekir. Ancak o zaman başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurup sevgi yoluyla yalnızlığını paylaşabilir ve yalıtımın acısını hafifletebilir.

Anlamsızlık

Eğer kendi dünyamızı kendimiz yaratıyorsak, evrende yalnızsak, sonunda öleceksek ve hiçbir şey sonsuza kadar sürmüyorsa, o zaman hayatın anlamı nedir? Neden buradayız? Ne için yaşıyoruz? Neden yaşıyoruz? Nasıl yaşayacağız? Eğer bizim için oluşturulmuş bir dizayn yoksa, kendi anlamımızı kendimiz oluşturmalıyız. Ancak kişinin yarattığı anlam, hayatını sürdürecek kadar *anlamlı* olacak mıdır?

Anlam, amaç, değerler veya idealler olmadan yaşamak büyük kaygıya neden olur. Bu kaygı o kadar büyüyebilir ki kişinin hayatını sonlandırmaya karar vermesine kadar ileriye gidebilir. İnsanların kılavuzlara ihtiyacı vardır. Böylelikle hayatlarını bu kılavuzlara göre yönlendirebilirler. Ancak özgürlük kaygısında bahsedildiği gibi insanlar kendi dünyalarını kendileri yaratırlar. Belli bir kılavuz, onlara "verilmiş" bir anlam yoktur. Bu anlamı olmayan evrende kişinin anlam arayışı varoluşsal kaygıya neden olur.

Yalom (1980/2013), *kozmik anlam* ve *dünyevi anlam olmak* üzere iki kaygıdan söz etmektedir. Kozmik anlam kişinin dışında, ondan daha büyük bir düzene gönderme yapar. Dünyevi anlam ise kişisel anlam hissine, bir amaca sahip olmayı kapsar. Kozmik anlamı genel olarak "hayatın anlamı", dünyevi anlamı ise "benim hayatımın anlamı" olarak düşünebiliriz. Yalom (1980/2013), kozmik anlam hissine sahip olan birinin genelde ona uygun olan dünyevi bir anlam hissi de yaşadığını söylemektedir. Örneğin, dinler kozmik anlamla ilgilidir; kişiye geniş kapsamlı bir anlam şeması sunar. Fakat din dışında da insana hayatının anlamını veren birçok etkinlik vardır: özgecilik (dünyayı daha yaşanılası bir yer olarak bırakmak, başkalarına yardım etmek vb.), kendini bir nedene adama (aile, devlet, siyasi görüş, bilimsel bir girişim vb.), yaratıcılık, hedonizm, kendini gerçekleştirme, kendini aşma bunlardan sadece bir kaçıdır.

İnsanın günlük uğraşlarından uzak kaldığı boş zamanlarında bu anlamsızlık kaygısının ortaya çıkma olasılığı daha fazladır. Yalom'a (1980/2013) göre, ilk çağlarda insanlar barınma ve yiyecek gibi temel fiziksel gereksinimleriyle o kadar meşgullerdi ki kendilerine rahatsız edici sorular soracak vakitleri yoktu. Fakat modern insanın kendine bu tarz sorular sormak için çok fazla zamanı vardır ve böyle zamanlarda her şey kişiye saçma ve önemsiz görünür. Yine de, bu zamanlar insan hayatının sadece bir parçasını oluşturur. O anki bakış açısıyla her şey anlamsız gelmeye başlasa da geri kalan zamanlarda her şey her zaman önemlidir. Yalom (1980/2013) anlamsızlığa diğer 3 kaygıdan daha farklı yaklaşır. Kişi ölüm, özgürlük, yalıtım konularına doğrudan; anlamsızlığa ise uzaktan bakmalı ve kendisini hayatın akışına bırakmalıdır. Hayatın anlamsızlığına karşı kişinin *hayata bağlanması* gerektiğini söyler. Hayata bağlanmak, bu soruların önemli olmamasını sağlar.

Kaynak

Yalom, I. D. (2013). *Varoluşçu psikoterapi (4. baskı)*. (Z. İ. Babayiğit, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1980).

İLKEL TOPLUMLARDA SİYASİ ÖRGÜTLENME VE YAYGIN EKONOMİK MODEL

Feride Coşku Sönmez
fcosku424@gmail.com
Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

İlkel toplumların siyasi örgütlenmesini anlatmadan önce, inanıyorum ki ilkel toplumun ne demek olduğunu, antropolojik açıdan baktığımızda hangi toplumların ilkel kategorisinde değerlendirildiğini açıklığa kavuşturmak gerek. Clastres'in (1980/1992b) tanımlamasına göre, toplumları ikiye ayırmanın ilk yöntemi onları devletli ve devletsiz olarak ayırmaktır. Bu noktada devletsiz toplumlara "ilkel toplumlar" diyoruz. Diğerleri ise "devletli toplumlar" olarak karşımıza çıkıyor. Bu yazı boyunca ilkel toplum öbeğini, devletsiz toplumları tanımlamak amacıyla kullanacağım.

Devletsiz toplumlar ile devletli toplumların doğayı algılayış biçimlerinin farklı olacağı pekala düşünülebilir. Doğanın orta yerine, organik olmayan fakat yine de doğanın kendisiymişçesine "kural koyucu" davranmak isteyen devlet, kapsadığı toplumu inorganik bir yapıyı benimser hale getirirken; yabanıl yapıyı dışlamayı da eninde sonunda öğretir. Bir beyaz için doğanın bütün düşmanlığını toplamış olan orman, aslında gizli bir insani yaşamla dolup taşıyor: Yanomana Toplumu, Venezuella-Brezilya sınırındaki Parima Dağları'nda yaşayan bir ilkel toplum. Onlar bizim halihazırda bir devletli toplum olarak benimsediğimiz düzenden çok uzaktalar, fakat elbette onların da bir kurallar ve töreler zinciri var. Bu kurallar ve töreler zincirini anlamak beyazlar için bir hayli zor oldu. Yıllar içinde siyahlara karşı yapılan birçok kırıma "siyahilerin hayvani veya yabani olması" halk ağzında bir sebep olarak gösterildi. Yerliler, Thomas Hobbes'un (1651/2016) tanımlamasıyla "doğal durumun", yani devletten önceki, gelişmemiş ve ilkel durumun içerisindeydiler. Bu kabulün oldukça tepeden inme ve aşırı genelleyici bir kabul olduğu düşünülebilir. Toplumları anlamak için yapılarını yakından incelemek ve onları bir arada tutan hiyerarşi biçimlerini, adetleri, dünya görüşlerini çözümlemek gerekir. Bu da demektir ki toplumsal yapılarını beyaz işgalcilerin tanımlamasıyla "hayvani" olarak nitelendirerek kesip atmak yerine, ayrıntılı olarak irdelememiz en doğrusu olacaktır. Çünkü, alternatif bir toplum düzeninin çağdaş bir dönemde var olması, bize, modern batı toplum düzenine ayna tutma olanağı sağlar. Temelden inceleme yoluyla, bu alternatif yaşam hakkında bize dayatılan kalıpları yıkabilir ve bu kalıplaşmış düşüncelerin bizi sürüklediği kendi kendini gerçekleştiren kehanetten kaçabiliriz.

Yanomana toplumu, bize şimdilerde oldukça aşina gelen cumhuriyet, komünizm veya anarşizm gibi rejimlerden bambaşka bir rejimle düzenini sağlıyor. Bu rejime Clastres (1980/1992b), *Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu* adlı kitabında "Şeflik Sistemi" adını verir. Şeflik Sistemi, yerlilerde politik bir otorite modeli olsa da bir iktidar modeli olmaktan çok uzaktır.

Şeflik, beklenmedik bir değişim olmadığı sürece babadan oğula geçen bir sistemdir. Bu düzende şef, üç temel sorumluluğa sahiptir: Cömertlik, hatiplik, çalışkanlık ve özveri. Şeften beklenen bu özellikler, bir anlamda şefte kişiselleşen, başkalarının sahip olmak zorunda olmadığı, hatta yer yer sahip olmaktan çekindiği özelliklerdir. Bundandır ki bu üç özelliğe sahip olma konusunda şef zorunludur. Cömertlik, şefin, halkına olan iyi niyetinin temel göstergesidir. İyi bir şef, elindekileri mümkün olduğunca diğerleriyle paylaşmalı, elemanlarına ve halkına hediyeler dağıtmalıdır. Aslında bu özellik, şefin sahip olursa yüceleceği değil, sahip olmaz ise statüsünü kaybedeceği kadar önemli bir özelliktir.

Hitabet yeteneği, şef için ayrıcalıktan çok bir görevdir. Sözcüklere hükmetmek onun işidir; öyle ki, "şefi konuşan insan olarak değil de konuşan insanı şef olarak gören" bu formül, tüm Güney Amerika Kıtası için geçerlidir (Clastres, 1974/1992a, s. 37). Clastres'e (1974/1992a) göre yerlilerde dil göstergeleri, bizim dillerimizin yol açtığı yozlaştırıcı çarpıtmalardan kendini korumayı başarmıştır. Daha yalın ve saf bir dil kullanan yerliler için şeflerinden etkili söylevler duymak, şeflik statüsüne duydukları saygının bir gereği olarak, temel beklentilerdir. Denebilir ki yerliler, şefe değil fakat statüye duydukları bu temel saygının durmaksızın pekiştirilmesini talep ederler. İkincil olarak, yerlilerde şef, dost ve düşman olarak nitelendirilebilecek kabilelerle uzlaşım ve iletişim veya savaş kararlarını karşı tarafa bir sözcü olarak iletecek kişidir. Bundan dolayı şefin, konuşmayı iyi bilen, kabilenin düşüncelerini ve isteklerini doğru şekilde komşu kabileye aktarabilen kişi olması önemlidir.

Çalışkanlık ve özveri, aslında cömertlik sıfatının temel sonucudur. Toplumun şefinin, armağanlar dağıtma ve elindekini herkesle paylaşabilme adına, misyonerlerden veya etnologlardan aldığı mamul maddeler bir yana bırakılırsa, elinde bulundurduğu birikmiş bir varlığı yoktur; o, dağıtacaklarının tamamını ve daha fazlasını yaratmak zorundadır. Teknoloji bakımından gelişmiş olmayan bu toplumda, daha fazlasını yaratmak, şefin birebir olarak daha fazla çalışmasını gerektirir. Bu çalışmanın büyük kısmını, elemanlarına yaptıramaz, çünkü dağıtması beklenen özel hediyeler, bizzat şef tarafından yapıldığı için özel ve değerli kabul edilirler. Saygınlığını korumak üzere daha çok çalışan ve teknoloji yetersizliği yüzünden çalışmaya durmadan devam etmek zorunda olan şef, aslında toplumda en çok çalışan bireydir.

Şef, barış zamanında herhangi bir emir verme hakkına sahip değildir. Genellikle kabile toplumu başına buyruk yaşar ve ihtiyaçlarını sıkı sıkıya bir tarzda belirler. Zaten doğa ile iç içe yaşıyor olmalarından ötürü, günde 2 veya 3 saat çalışarak temel ihtiyaçlarını -avlanma, temizlik, temel ritüellere hazırlık- karşılayabilirler.

Şefin, iktidarmışçasına davranmasına izin verilen tek bir durum vardır: Savaş hali. Yerlilerde kabileler arası savaşlar oldukça yaygındır. Şeflik statüsünde otorite hakkını yaratmak isteyen bir şefin tek şansı, savaş zamanında vereceği emirlerdir. Ancak yine de savaşı iktidar pekiştirme aracı olarak kullanmak isteyen bir şef, kabile tarafından mutlaka cezalandırılır. Örneğin Fusive, Güney Amerika'daki yerli kabilelerin birinde, daha evvel girdiği savaşlardaki başarısı dolayısıyla şeflik statüsüne getirilen özverili ve

cesaretli savaşçılardan biriydi. Şeflik statüsüne getirilmek, Fusive'den savaşçılıktan öte şeyler istiyordu: Halkını anlamak ve onları istemedikleri şeyi yapmaya zorlamamak. Ne var ki Fusive, şefliğe geldikten sonra da savaşçı politikasına devam ederek civar kabilelerle sürekli çatışmak istemiştir. Otoritesini pekiştirmek için girmek istediği bir savaşta, yerlilerin daha fazla savaşa girmek istememesi üzerine yalnız bırakılan Fusive, savaşa tek başına girmek zorunda kalmıştır. Clastres (1974/1992a), Güney Amerika kabile toplumlarındaki gözlemleri temelinde bir yandan bu eşitlikçi toplumların devleti yaratacak "iktidar" olanağını bir lidere, şeflerine vermeme hassasiyetlerinin altını çizer. Öte yandan, bu toplumlarda sadece "eşitler arasında birinci" olan, ama bunun ötesine geçme arzusu gösteren hırslı şeflerin başına gelenleri aktarır. Bir şefin liderlik ve yetkesini sürekli kılabilmesinin savaştan başka yolu yoktur. Ama sürekli savaş halinde yaşamak istemeyen kabile üyeleri, yeri geldiğinde böyle savaşkan bir şefi yapayalnız bırakıp onu iktidar arzusuyla savaş meydanında tükenişe de terk edebilmektedirler (Atay, 2018). Diğer bir ifadeyle, grup, iktidarın kötüye kullanıldığını düşündüğü an şefin prestiji biter.

Bütün bu beklentileri karşılama yüküne bir yerli neden girer? Elbette bu sözleşmenin karşı tarafa da tanıdığı bazı ayrıcalıklar vardır. Şef, yerine getirmesi gereken üç temel göreve (cömertlik, hatiplik ve çalışkanlık) ve istendiğinde yarı yolda bırakılabilecek olma olasılığına karşılık, iki temel ayrıcalığa sahiptir. Bu iki temel ayrıcalığı, Clastres (1974/1992a), saygınlık ve çokkarılık olarak isimlendirir.

Saygınlık, şefin sahip olduğu en temel ayrıcalıktır. Bu saygınlığın bir seçkinlik kazandırması açısından, şefe çokkarılık hakkı "armağan edilir". Bu armağana mutlaka pragmatist bir açıklama getirmek gerekirse, yerlilerin mantığına göre, "fazladan sahip olunan karıların işgücü koca tarafından topluluğa dağıtacağı tüketim mallarının fazlasını üretmek için kullanılır" (Clastres, 1980/1992b). Aslında bu noktada bu sorumluluk-seçkinlik mübadelesinin dengesizliğine değinmek adına bir parantez açmak gerekir.

Şef, teknolojinin gelişmemiş olması nedeniyle armağan ve cömertlik görevlerini yerine eksik olarak getiremez. Bu imkansızdır. Buna rağmen çokkarılık hakkı ona koşulsuz olarak verilir. Bu pek eşit bir mübadele sayılmasa da kabile bu durumdan oldukça memnundur. Aslında çokkarılığın şefe hediye edilmesi, "uygulaması olmayan bir göreve getirilmiş bir kişinin toplumsal statüsünü onaylamak adına bir bağıştır" (Clastres, 1974/1992a). Buna karşılık, olmayanı var etmek adına en çok çalışan kişi olarak şef, bu bağışın bedelini öder (Clastres, 1974/1992a).

Klasik mübadele sisteminden ayrılan bu garip ilişki, Clastres'e (1974/1992a) göre şefle kabile arasındaki siyasal ilişkiyi toplumun dışına itmektedir. Bu toplum dışına itme eylemi, şefin tamamlamak için değil, yalnızca devam etmek için yapmak zorunda olduğu birtakım görevler aracılığıyla ve çalışkanlık misyonuyla gerçekleştirilir. Şefin çalışkan olması gerekir fakat tamamlanması gereken görevin ne olduğu tam olarak belli değildir. Yerliler, şeften sürekli kendilerine hizmet amacı taşıyan herhangi bir şeyle meşgul olmasını beklerken, bu beklentilerini spesifik bir nesneye sabitlemezler. Örneğin, düzenli ve işe yarar bir sağlık sistemi kurmak, yeterince işe yarar bir ulaşım sistemi kurmak gibi görevleri yoktur şefin, onun temel görevi, toplumdaki bireylere de yaranabilmek, onlara kişisel olarak da hizmet edebilmektir. Var olmayan, somut ödevler hazırlanarak toplumun dışına itilen şeflik otoritesi, iktidar alanını toplum dışında bırakmaktadır. Bu da şefin güçsüzlüğünün temel anahtarıdır. Bir yandan şefin güç ve saygınlığını görmek isteyen, sırf bunun için çokkarılığı ona armağan eden halkın, bir yandan onun güçsüzlüğünü bu şekilde sağlaması, başta paradoks gibi görünse de aslında oldukça akıllıca bir dışlama sistemidir. Kabile iktidarın toplumun üstünde olmasını kabul etmediği içindir ki, şefiyle bir borç ilişkisi kurar; aslında iktidarı elinde bulunduran ve onu şef üzerinde uygulayan, toplumdur. Burada iktidar, kültür tarafından doğanın yeniden yansıması olarak görülür ve doğayla nasıl savaşılıyorsa iktidarla da öyle savaşılır: onu kültürün dışında tutarak. Bauman'ın da (1996/2015) belirttiği gibi:

> *"Başka insanların değerlerini etkileme yetisi otoritenin bir vasfıdır. Otoritenin ölçüsü, insanların verili değerleri sırf başka birinin-otorite sahibi kişi veya kurumun- söz konusu değerleri somutlaması ya da savunması nedeniyle kabul etme ihtimalidir. Bir kişi ya da örgüt belli insanların gözünde, birtakım değerleri savunmaları o insanlar tarafından bu değerlerin kabul edilmesi ve hayata geçirilmesi için yeterli bir neden görüldüğü oranda, otorite sahibi olabilir."*

Bana kalırsa ilkel toplumların şefi ile günümüz liderleri arasındaki ince çizgi; onların bir otorite veya iktidara değil, şeflik mertebesine önem vermelerinde yatıyordu. Özverili, namuslu ve cömertlik gerektiren bu mertebe, şefi yüceltmek bir yana dursun, onu durmaksızın sınardı. Clastres'e (1974/1992a) göre:

> *"Yerli toplumlar, topluluk üstü bir iktidarın toplum için ölümcül bir tehlike taşıdığını, toplumun dışında yer alan ve kendi meşrutiyetini yaratan bir otoritenin kültürün yadsınması haline geleceğini çok önceden görmüşlerdir. Yerli toplumların siyasal felsefelerinin temelinde, böyle bir tehdidi sezmiş olmaları yatar. Çünkü kültür dünyasını iki yandan sınırlayan iktidar ile doğanın büyük bir benzerlik gösterdiğini keşfeden yerli toplumları, siyasal otoritenin gücünü etkisiz kılacak bir yol bulmayı başarmışlardır. ... Bu toplumlarda iktidarın ortaya konuş biçimi, onu etkisiz hale getirmenin yolunu da göstermektedir. Siyasal alanı kuran mekanizma, bu alanın genişlemesini de önler: böylece kültür doğaya özgü bir hileyi iktidara karşı kullanmaktadır: varlığıyla kadın, sözcük ve mal mübadelesini sona erdiren kişiye şef denmesinin nedeni de budur."*

Bu noktada toplumun yaşayışına, sosyolojik açıdan bakmanın ve bir de ne kadar mutlu olduklarını sormanın gerekli olduğu düşünülebilir. Şeflik sistemi böyleydi, evet; peki bu sistem insanları memnun ediyor muydu?

Toplumsal ölçüde memnuniyet deyince kuşkusuz önce ekonomik sistemi konuşmak gerekir. Veenhoven'e (1996) göre, bireyin yaşam kalitesini genel olarak değerlendirmesi ile ulaşılan olumluluk derecesi anlamına gelen yaşamdan memnuniyet, sürdürülen yaşamdan alınan hazzın ne derecede gerçekleştiğini de göstermektedir (akt. Şeker, 2009/2017). İhtiyaçlarını optimum bir düzeyde emek harcayarak karşılayan toplumlar hem ihtiyaçlarını tatmin

etme hem kalan zamanlarında farklı hazlar tatma şansına sahip olduğundan, kanımca sosyoekonomik açıdan diğer toplumlardan daha memnun kabul edilebilir.

Devletli toplumların sosyopolitik durumunu irdelemek adına Eski Yunan'daki politik düşünceyi, feodalizmi ve onun bağrından çıkıp gelen kapitalizmi, hatta komünizmi bile ele aldığımızda görürüz ki, modern toplumlar parçalanmışlığı bir sistem olarak benimsemeye yatkındırlar. Bu toplumlarda bilenler ve bilmeyenler, boyun eğenler ve emir verenler vardır. "Toplumsal alan politikayla sınırlıdır, politika ise, biri ya da birilerinin toplumun geri kalanı üzerinde iktidarını uygulamasından ibarettir" (Clastres, 1974/2018). Bu iktidar, yeri geldiğinde kimin nasıl cezalandırılacağını söylerken, yeri geldiğinde malların topluluğa nasıl dağıtılması gerektiğini söyler; yani her halükarda bir doğruyu dayatır. Ne açıdan bakarsak bakalım, bu sistem bize bölünmüş bir toplumu işaret eder. Heterojen bir yapıya sahip olan ve toplumun dışında ve üstünde bir siyasal alan oluşturan bu toplum örgütlenmesi, onlar ve diğeri yaratmakta oldukça başarılıdır. Bu bölünmüşlük ekonomik alana da pekala yansır. Çünkü "iktidarı elde tutmak, onu uygulamaktır; onu uygulamak ise, iktidarın kullanıldığı kişilere hükmetmektir" (Clastres, 1974/2018). Feodalizm ve kapitalizmin yarattığı sınıflı toplumlar bu yazının konusu olmasa da yaşadığımız toplumun ekonomik refah açısından homojen bir yapıya sahip olmadığının elbette farkındayız.

İlkel toplumların ekonomisi, antropologların çoğu tarafından uzun yıllar boyunca "geçim ekonomisi" olarak tanımlandı. Bu tanımlamaya göre bu toplumların yaşamının büyük çoğunluğu vahşi ve acımasız doğanın içinde savunmasız halde, ölmemek adına durmadan çalışarak, yemek bularak, korunarak geçer. Onlar aslında zavallı bir sefalet ekonomisinin içinde ömürlerini tüketen, medeniyetten yoksun vahşi, savaşçı mutsuzlardır.

Bu sefalet ekonomisine karşı olarak, Marshall Sahlins (1976/2017), uzun süren saha çalışmaları ve araştırmaları sonucu bambaşka bir ekonomik model, daha doğrusu ekonomi karşıtı model ortaya koydu. Sahlins, yerli toplumlara olan ziyaretinden sonra sunduğu raporda, onların günde maksimum 5 saatlerini gündelik temek ihtiyaçları için harcadıklarını; hatta bu beş saate çocukların ve gençlerin katılmak zorunda olmadıklarını, yetişkinlerin ise bu çalışma periyodunda aynı anda ve bir disiplin içinde bulunmadığını ortaya koymuştur. Yerliler, geriye kalan zamanlarında dinsel törenler, akraba ziyaretlerinde bulunuyor; aylaklık yapıyorlardı.

Sahlins'in bu çözümlemesi bize oldukça çarpıcı bir gerçeği anlatır. Yerliler, günde 4-5 saat çalışarak ve hatta bunu her gün yapmayarak ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlardıysa, daha fazla çalışarak ihtiyaçlarından fazlasını da yaratabilirlerdi. İhtiyaç fazlası metaları depolayabilir, böylelikle çalışacak daha fazla alan için yaşadıkları bölgeleri parsellemeye gidebilir, daha az çalışanı daha çok çalışandan düşük bir ekonomik seviyede tutabilir ve modern kapitalizmin dayattığı çalışma kültünün ilk adımını atabilirlerdi ama atmadılar. Bana kalırsa bu adımı atmamaları, bize onların bir siyaset felsefesine sahip olduklarına dair güçlü bir kanıt verir: Yerliler kendi düzenlerinin içine vahşiliklerinden dolayı düşmemişlerdi; onlar, sistemlerini gerçek bir bilinçle yaratmışlardı.

Yerliler neden bir sabah uyandıklarında 5 değil, 8 saat çalışmaya karar vermedi? İşte bu soru, kavim-merkezci Batı insanının, kendinden bambaşka bir kültürü, kendi kültürünün argümanlarıyla açıklamaya çalıştığını gösteren, o başarısız sorunun kendisidir. Asıl soru şu: Yerliler, neden 8 saat çalışmaya karar versindi ki?

İlkel toplumlar, Ev Tipi Üretim Tarzı (ETÜT) denen bir sisteme sahiplerdi. Clastres (1980/1992b), "bu sisteme göre, bir göçebe topluluğu ya da tıpkı yerleşik bir kabile gibi, bünyesinde cinsiyete göre iş bölümünün geçerli olduğu üretim ve tüketim birimlerinden -ocak ya da hanelerden- oluşur. Bu birimler, bütünün özerk parçaları gibi" işlediğini söylemiştir.

ETÜT'te her bir hane, tüketim için gerek duydukları şeylerin üretimi söz konusu olduğunda, tam bir özerklik ister; komşu gruplarla bağımlılık ilişkilerini yok etmek ister. Bu, kısaca ifade edersek, ilkel toplumun kendine yetmek idealinden başka bir şey değildir: Bütün ihtiyaçları karşılamaya yetecek asgari bir üretim, bu üretimin tamamı topluluk tarafından karşılanacak şekilde ortaya konur. Clastres'in (1980/1992b) de belirttiği gibi ETÜT, "bir üretim fazlası oluşmasına kesinlikle karşı çıkan bir sistem" olduğu kadar, üretim ihtiyaçlarının karşılanmasını güvence altında tutan bir eşiğin altına düşmesine de izin vermez. İktisaden kendine yetmek ideali, aslında siyasal bağımsızlık idealinden başka bir şey değildir".

Yine de haneler arası akrabalık ilişkisi ve bu ilişkinin getirdikleri, bazı yükümlülüklere sebep olur. Akrabaların ihtiyaçlarına duyarlılık ve hediyeleşme zorunlu olduğu kadar gereklidir. Sahlins (1976/2017), yaptığı gözlemler sonucunda, çok talepkar akrabalar karşısında hissedilen rahatsızlığı ve bağış alan kişi zayıf bir akrabalık derecesine sahip olduğunda, istemeden yapılan bir cömertliğin altındaki kızgınlığı ortaya koyan, Yeni Zelanda'daki yerli bir kabile olan Maorilere ait birçok atasözü aktarır. Örneğin "maramara nui bir Mahi ka riro ia Noho", Maoriler'e ait bir atasözüdür ve temel olarak "emek verenlerin yiyecekleri sık sık tembel olanlara düşer, boşta kalan askerlere karşı dikkatli olun" anlamına gelir (Parker, 1966). Hane halkı garip bir ikilem içinde, kendi ihtiyaçları ile kendi refahını tehlikeye atmadan memnun etmeye çalışması gereken uzak akrabalara karşı genel yükümlülükleri arasında sürekli manevra yapmak, uzlaşma sağlamak zorundadır. Denebilir ki "toplumun yapısında varolan cömertlik yükümlülüğü fazla zorlanmaya, felaketlere dayanamaz" (Clastres, 1974/1992a). Ekonomik sistem, belli ahlaki kurallarla korunmaya çalışılır.

Tabii ki kendi kendine yetmek fikri idealize edilmiş bir fikirdir ve her zaman gerçekleşmez. Clastres'e (1974/1992a) göre "ekolojik farklılıklar, iklim çeşitlilikleri, temas ya da taklit", bir toplumu diğerinin yapamadığını yapabilir hale getirebilir. Bu durumda mübadele elbette vardır. Buna rağmen örneğin Malezya, 'pazar' fikrinden habersizdir. ETÜT, her topluluğun bağımsızlık arzusuna uygun olarak, ihtiyaçtan doğan mübadelenin de yaratabileceği tehlikeleri -sistemin dönüşebileceği hali, diyebiliriz ki en aza indirgemeyi amaçlar. "Vahim bir durum gündelik hayatın normal seyrini değiştirmediği sürece topluluk, merkezkaç güçlerinin kendi birliğini tehdit etmesine izin vermez" (Clastres, 1974/1992a).

O halde aslında ETÜT, haneler veya kabileler arası ekonomik değiş tokuşu desteklemez. Amacı, sadece tüketimi karşılamaya yöneliktir. Buradan hareketle, ilkel toplum, aslında ekonomiye karşı toplumdur. İlkel ekonomiyi sosyopolitik ilişkilerin dışında düşünmek mümkün olmayacağından; ilkel toplum iktidara ve eşit fırsatlara sahip olmayan sınıflı bir yapıya karşı bir toplumdur. Ve yine bir adım ileri taşıyarak diyebiliriz ki; ilkel toplumlar, sınıf bilinci olan toplumlardır (Clastres, 1974).

Özetle, modern toplumlara zıt olarak, ilkel toplum, "toplumun varlığını bölünmemişlik içinde tutar, insanlar arasındaki eşitsizliğin toplum içindeki bölünmeyi getirmesini önler. Buna bağlı olarak toplumun bu iktidarı, toplumu bozabilecek, onun içine eşitsizliği sokabilecek her şey üzerinde uygulanır" (Rahimli, 2015).

Bu noktada aslında yıkıcı birer benmerkezci olarak yorumlanabilecek hane halklarının, bu bağımsız olma tutkusuna rağmen nasıl kabile halinde yaşayabildiklerinin formülünü bulmuş oluruz: "ETÜT'te içkin bulunan merkezkaç güç ile, şefliği harekete geçiren zıt güç arasındaki çatışkı ortaya koyulur; üretim tarzı açısından dağılma eğilimine karşılık, kurum açısından birleşme eğilimi" (Clastres, 1974/1992a). Bütün bu verilere bakılırsa, ilkel toplumların, en az bizim kadar hatta belki de bizden daha mutlu toplumlar olduğu düşünülebilir. Kapitalizmin dayattığı ve yarattığı ihtiyaçlar arasında çalkalanaduran, sistem tarafından meta üretmeye, tüketmeye ve meta haline gelmeye zorlanan biz modern toplumlar, yalnızca mevcut sisteme tıkılmamış; yıllarca diğer alternatiflerin varlığını görmezden gelmiş de olduk. Oysa, yerli toplumların bu akıllıca yaşamı bizimkine bir alternatif model değil de nedir?

Kapitalist bakış açısı, kendinden farklı olanı folklorik olarak adlandırma yoluyla kapsamaya çalışarak; yerlilere uyguladığı kavimkırımı, hümanizma adı altında "vahşiliklerine medeniyet getirmek" argümanıyla süsleyerek, tek siyasal ilişki biçiminin devlet etrafında var olabileceğini herkese kabul ettirip, bu kabulün edinilmesini herkesi yurttaş haline getirmek suretiyle kolaylaştırarak; "her şey yarar sağlamalı" şiarı önderliğinde yerlileri ve aylak yaşamlarını kırıma müstahak görerek; aslında kendi kendini gerektirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmaz.

Kavimkırımcı kapitalist/feodal bakış açısının farklı olana, üstelik yalnızca farklı "doğana" değil, farklı olmayı 'tercih edene' ve böylelikle farklı olmayanda tedirginlik yaratana yaşattığı kıyımı, "ya kavimkırım, ya soykırım!" sloganıyla özetliyor Clastres (1980/1992b). Diğer bir ifadeyle, "ya (meta) üret, ya geber!" Bu slogan akıllara, dünyadaki kapitalizm ve komünizm akımlarının arasındaki gerilimin arttığı bir dönemde gerçekleşen Vietnam Savaşı'nı getiriyor. Amerika'nın, kendi üretim tarzıyla üretim ve yaşam kurması için zorladığı, aksi takdirde yok olmakla tehdit ettiği Vietnam, bu sloganın pratiğini deneyimlemiş gibi görünüyor. Nitekim Vietnam, 1986 yılından itibaren, Marksist-Leninist ilkelerden uzaklaşarak kapitalist ilkeleri benimsemeye doğru giden bir politika izlemiştir.

İlkel toplumların siyasi bir düzeni olmadığını var saymak, siyasal ilişkileri toplum olmaksızın düşünemeyeceğimizden, onların bir toplum olduğunu kabul etmemeye doğru evrilir. Zaten Beyazlara, yerlilerin düzenini yok etmek cesareti veren fikir bizzat budur.

Bauman (1996/2015, s. 53), modern dünyada zenofobi'yi (yabancı düşmanlığı) şöyle örneklendirir: "Özgürlük savaşçıları ve teröristler, protestocular ve baş belaları, devrim ve isyan gibi kavram çiftlerini düşünün. Bu ve benzer kaçamaklar, adaletin haklı olarak ve doğrudan doğruya iç grubun yanında olduğuna -inatla, tekrar tekrar ve temiz bir vicdanla- ısrarlı olmamızı sağlar". Değil mi ki, misyonerlerle yerliler ilk karşılaştığında yerliler "Bunlar Tanrı mı insan mı?" diye sorarken misyonerler, "Bunlar insan mı yoksa hayvan mı?" diye sordular.

Yazının amacı, Şeflik Sistemi'ni veya ETÜT'ü idealize edilmiş biçimde övmek değil; tersine, insanları daha mutlu edebileceğine inandığımız özelliklerini anlamaya çalışıp, onları modernize ederek, günümüz koşullarında kullanılabilir hale getirmeye herkesi davet etmektir. Yeri geldiğinde, bir kamerayı iyi taklit eden göz misali kendi geçmişimizi taklit etmekten kaçınmamaya çağrıdır. Dahası, ilkel toplumları hapsettiğimiz egzotizm geleneğinden kurtararak, onları ciddiye almaya, yani kapitalizmi kapitalist argümanlar dışında eleştirmeye yönelik bir tutum geliştirmektir.

Son olarak, modern devletin "siyaset" ve "politika" dediği şeye, bize verdiği özgürce seçim haklarına değinmeden geçmek olmaz. Bu noktada, dünyanın 'özgürlük dağıtıcısı' görevine soyunmuş Amerika'dan yola çıkmak en doğru yöntem olacaktır. Demokrasinin bir metaymışçasına dünyaya pazarlandığı sistemlerinin yerel pratiğinde, iktidara gelen partinin Cumhuriyetçi veya Demokrat Parti olması dışında bir seçenek ne yazık ki düşünülemez. Bu, sistem sınırlamasını değil, ayrıca siyasal tutum sınırlamasını da beraberinde getirir. Özgürce seçtiğimizi ve yönetildiğimizi düşündüğümüz, altımızda arabamızın, adımıza müstakil evimizin olacağına inandığımız, daha çok çalışarak daha zengin olacağımıza emin olarak iki çocuk dünyaya getirdiğimiz Amerikan Rüyası, aslında iki uçlu bir çıkmaz yoldan başka bir şey midir?

Zygmunt Bauman'a (1996/2015) göre hepimizin hemfikir olduğunu belirterek kurduğumuz cümleler ve geliştirdiğimiz savlar, savunulmaya ihtiyaç duymaz gibi gözükür ve içerisinde, dinleyen ile söyleyen arasında oluşturulmak istenen örtük bir anlaşma barındırır. Öyle ki artık savımızın ne desteklenmeye ihtiyacı vardır ne de üzerinde düşünülmeye. Örneğin, "Oy veriyorum, hepimizin bildiği gibi oy vermek özgürce seçmek demektir ve ben seçtiğimi yaşıyorum" cümlesi, mükemmel doğallıkta bir fikirdir. Bir başka örnek olarak, "Çok çalışıyorum, çalıştıkça zenginliğim artacaktır, arttıkça bu evi alacağım, evim olunca hepimizin ev sahibi olunca olacağı gibi mutlu olacağım" fikri, mükemmel bir doğallık ve örtük karşılıklı anlayış içerir. Bu yüzden başlangıcındaki tanımına uymayarak dışarıya pazarlanan demokrasi, bir Amerikan Rüyası içinde kendi varlığını sürdürmeyi amaç haline getirir. Şimdi demokrasi pazarlaması, demokrasi tanımının ardına sığınarak, yayılmacı politikayı gizler hale gelmiştir.

Bu koşullarda daha geniş açıdan bakabilmek adına da içinde olduğumuz sistemi sorgulamamız, art arda gelen cümlelerde gerçekten bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını saptamamız ve bir rüyadan ziyade gerçekliğin içinde olmamız şarttır. Tüm bunları başarabilmek için, bizden başka, bizden farklı bir şeylerin de olduğunu-ve örneğin onların

da bolluk içinde yaşayıp özgür olabileceklerini- kabul etmek ilk adımımız olmak zorundadır.

Bitirirken, bilimkurgu türündeki romanların eşsiz ustası, yeni kaybettiğimiz Ursula K. LeGuin'in *Mülksüzler*'inden (1974/2017) özlem dolu bir alıntı yapmak istiyorum: "Siz ibadethaneler dışında bir dine izin vermiyorsunuz; tıpkı yasalar dışında bir ahlaka izin vermediğiniz gibi."

Oysa yaşam, alternatifler üzerinde kendine var olma şansı bulmaktır.

Kaynaklar

Atay, T. (2018, 22 Ocak). Vurmalı çalgılar orkestrası, Fusive ve Wallerstein. *Cumhuriyet*. http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/910332/Vurmali_calgilar_orkestrasi__Fusive_ve_Wallerstein.html

Bauman, Z. (2015). *Sosyolojik düşünmek (11. baskı)*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1996).

Clastres, P. (1992a). *Devlete karşı toplum (4. baskı)*. (M. Sert ve N. Demirtaş, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1974).

Clastres, P. (1992b). *Vahşi savaşçının mutsuzluğu*. (A. Türker ve M. Sert, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1980).

Clastres, P. (2018, 28 Ocak). *İlkel toplumlarda iktidar sorunu*. (A. Türker, Çev.) İtaatsiz e-dergi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1974). http://itaatsiz.org/2018/02/06/ilkel-toplumlarda-iktidar-sorunu-pierre-clastres/

Hobbes, T. (2016). *Leviathan*. (S. Lin, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1651).

LeGuin, U. K. (2017). *Mülksüzler*. (L. Mollamustafaoğlu, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1974).

Parker, B. (1966). Nga whakatauki: Maori proverbs and sayings. *National library of New Zealand*. http://teaohou.natlib.govt.nz/journals/teaohou/issue/Mao54TeA/c4.html

Rahimli, A. (2015). İlkel toplumlarda iktidar sorunu. *Ali Rahimli*. http://alirahimli.blogspot.com/2015/01/ilkel-toplumlarda-iktidar-sorunu-pierre.html

Sahlins, M. (2017). *Taş devri ekonomisi (2. baskı)*. (Ş. Özgün, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları. (Orijinal Çalışma basım tarihi 1976).

Şeker, M. (2017). *Mutluluk ekonomisi*. İstanbul: Türkmen Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2009).

See No, Hear No, Speak No...
Kaynak: https://www.deviantart.com/thejagman22

KADİM VARLIKLAR, ÇAĞDAŞ YAŞAMLAR

Fatih Bayrak
bayrak.f@yandex.com
Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

İnsan, yaklaşık altı milyon yıl önce şempanzelerle olan ortak atasından ayrılarak evrim ağacında yeni bir dalda kendini var etmeye başladı. Ortak ata sonrası *Ardipithecus* cinsinden canlılar ve sonrasında gerçekleşen onlarca dallanmanın ve oluşan soy hattının ardından Homo cinsinin evrimi başlamış oldu (Wood, 2005). Günümüzden 2,8 milyon yıl öncesine kadar onlarca ara form ortaya çıktı ve nihayet ilk *Homo* türleri tarih sahnesinde yerini aldı (Villmoare ve ark., 2015). *H. gautengensis, H. habilis, H. rudolfensis, H. ergaster, H. georgicus, H. erectus, H. cepranensis, H. antecessor* ve bugün türümüzün son atası olarak kabul edilen *H. heidelbergensis* dünyaya geldi (Manzi, 2011). Günümüzden yaklaşık 350 bin yıl önce ortaya çıkan Homo sapiens, 60 bin yıl önce Doğu Afrika'dan büyük göçüne başladı ve çeşitli gruplar halinde Asya, Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu'ya yayıldı. *H. sapiens* türünün *Cro-Magnon* adıyla bilinen ilk insanları 45 bin yıl önce Avrupa'ya geldi ve 20 bin yıl önce Batı Avrupa'da çeşitli kollara ayrılarak yoğun bir popülasyon halinde yaşamlarını sürdürdü (Bakıcı, 2014). Cro-Magnon ile birlikte insanın kullandığı alet türlerinden giysilere, sanattan gıdaya varıncaya dek oldukça kapsamlı bir kültür çeşitliliği ortaya çıktı (Encyclopædia Britannica, 1998).

Bu uzun serüvende bugünlere gelebilmek için insanlar pek çok fedakarlıkta bulundular, acılar çektiler ve kayıplar verdiler. Kaybettiklerinin yanında kendilerini zamanımızın başrolü ilan edebilecek pek çok mekanizmalar geliştirip özellikler kazandılar. Evrimsel açıdan genelde odaklanılanın aksine bu mekanizmalar yalnızca biyolojik ve teknik anlamda araç ve gereçlerden ibaret olmadı. İnsan, aynı zamanda içinde bulunduğu koşullardan en kazançlı ya da en az zararlı şekilde çıkmasını sağlayabilecek çeşitli psikolojik özellikler, mekanizmalar, tercihler ve eğilimler de geliştirdi.

Bugüne kadar yok olmayışından ve kendi yaşam alanı üzerinde daha önce hiçbir canlıda görülmedik düzeyde ciddi bir egemenlik ve manipülasyon gücü elde etmesinden anlaşıldığı üzere, insanın evrim tarihi boyunca başarılı bir süreç geçirdiğini düşünebiliriz.

Peki insanın milyonlarca yıla yayılarak edinmiş olduğu ve bugünlere gelme başarısındaki rolü yadsınamayacak önemde olan evrimsel temelli davranış stilleri, eğilimleri ve motivasyonları bugün ne kadar işlevseldir? Bu davranış örüntüleri ve davranışlara yön veren mekanizmalar eskisi gibi insanın hayatını büyük oranda kolaylaştıran unsurlar mıdır? Yoksa durum sandığımızın tersi örnekleri de mi içinde barındırmaktadır? Acaba, günlük hayatımızdaki ilişkilerimizde yaşadığımız çeşitli sorunların kökenleri bir zamanlar türümüz için oldukça faydalı olan bu özellikler ile bugünkü insan hayatının özellikleri arasındaki çeşitli çelişkilerden mi kaynaklanmaktadır? Belki de daha da önemlisi, acaba çağımızın olağanüstü değişim ve gelişim hızına evrim ne kadar yetişebilmektedir?

Nasıl Bir Çağda Yaşıyoruz?

Tüm diğer canlılar gibi biz insanlar da milyonlarca yıla yayılmış olan evrim ve adaptasyonların ürünleriyiz. Bu uzun soluklu yolculuğun patikaları, büyük çoğunlukla evrenin acımasız ve önüne geçilmesi mümkün olmayan büyük gücü çerçevesinde şekillenmiştir. Yolculuğumuzun en temel hedefi hayatta kalmaktı ve doğal olarak o anın koşullarında hayatta kalmayı sağlayabilecek unsurlar ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu süreçte insanın rolünün doğa karşısında görece edilgen bir yapı arz ettiğini söylemek mümkündür. Ancak artık ipleri kendi elimize almaya başlamış olabiliriz. Evrim, bugün yalnızca doğal seçilim yoluyla biyolojik bir temelde arzu edilen genlerin yaygınlaşmasını ve aktarılmasını değil aynı zamanda büyük oranda insanın edimleriyle değişip gelişen kültür ve teknolojinin de belirleyiciliğiyle birlikte kendini var eden bir süreci ifade etmektedir. Michigan Üniversitesi'nden Paleoantropolog Milford Wolpoff (1997), konuya ilişkin şöyle bir soru yönelterek meseleyi daha iyi kavramamıza katkıda bulunuyor: "*Eğer artık ata binebiliyorsan, hızlı şekilde koşup koşmadığının ne önemi var?*"

Bugün hayatımızda ata binebilmekten çok daha öteye giden yetilere sahibiz. On sekizinci yüzyılda buhar makinesinin icadı, çeliğin eritilmesi, pilin üretilmesi samanyolu galaksisinin keşfinin ardından 19. yüzyılda tren, daktilo, elektrik motoru, dinamit, telefon, röntgen ve video gibi önemli buluşlar ortaya konmuştur. Yirminci yüzyılda ise adeta bir gelişim patlaması gerçekleşerek onlarca çığır açıcı bilimsel ve teknolojik gelişim yaşanmıştır. Ancak tüm bu büyük buluşların önemi ve insan hayatına etkileri bir yana teknolojik gelişme günümüzde bambaşka bir hal almış durumdadır. Yaşamın her alanından, hayatımızı oldukça etkileyecek buluşların bugüne kadar hiç olmadığı kadar devasa bir hızda geliştiğine tanık olmaktayız. Bu hız iki yönde kendini gösteriyor. Hem üretilen çıktılar bugüne kadar hiç görmediğimiz bir hızda gerçekleşmektedir hem de bu gelişim hiç olmadığı kadar hızlı şekilde geniş bir popülasyona yayılıp hızla kullanılır hale gelmektedir.

Gelişim ve değişimdeki olağanüstü hız, doğal olarak insanın zaman algısına da tesir etmiş durumdadır. Görsel sanatlar ve felsefe alanında çalışmalar yürüten, çağımız düşünürlerinden Paul Virilio (2003), evrenin hızındaki bu değişimi klasik anlamdaki zaman ve mekan ilişkisi üzerinden ele almakta ve içinden geçmekte olduğumuz süreci *hız/mekan* olarak tanımlamaktadır. Virilio, bu değişimin özellikle sanata yansımaları üzerine değerlendirmelerde bulunarak bugünün estetik algısını şöyle tartışıyor:

> *"Yeni mekan, hız/mekandır; artık bir zaman/mekan değildir, zamana müdahale edilen bir mekandır. Müdahale ettiğimiz artık insanın zamanı değil, makinenin zamanıdır… Çağdaş imge bir zaman/imgedir, hatta bir hız-imge. Bugün hız/mekan olan bir mekana giriyoruz. Bu yeni zaman, elektronik üretimin, ileri teknoloji makinelerin zamanıdır."*

Virilio'nun sanat üzerine etkileriyle ilgilendiği zaman algısındaki değişim, gündelik hayattaki zaman kavramımıza kadar sirayet etmiş durumdadır. Örneğin bundan birkaç yıl önce henüz SSD (Solid State Disk) bellekler bilgisayarlarda yaygınlaşmamışken bir bilgisayarın açılışı birkaç dakikayı bulabiliyordu ve bu süre hepimiz için gayet makuldü. Ancak bugün birkaç saniyeden geç açılan bilgisayar karşısında sabırla beklemeye pek tahammül edemiyoruz.

İlk çıkan cep telefonlarının ardından 1995'li yıllarda telefon satışlarının ülkemizde de yaygınlaşmasıyla birlikte sokaklara asılan "Cep telefonu kursu verilir." ilanlarının üzerinden henüz 20 yıl geçti. Ancak kısa süre içinde bugün geldiğimiz nokta itibariyle bambaşka bir çağda yaşadığımız söylenebilir. Günümüzde teknoloji öylesine hızlı gelişiyor ki henüz yeni çıkmış birkaç telefon modeli arasından hangisini alacağımıza karar verememişken yeni bir model piyasaya sürülebilmektedir. Geçmişte çığır açacak bir teknoloji olarak öne sürülen pek çok ürün bugün artık bir akıllı telefonun içine sığmış durumdadır. Ancak ürettiklerimizle aramızdaki ilişki eskiden pek de böyle değildi. En basit keski, ok, yay gibi "ilkel" görülen icatlar yüzyıllarca kullanılmıştı. Ama günümüzde üretilen herhangi bir obje hayatımızın derinliklerine işleyip, anılarımızda yer edinip, henüz hakkında bir şiir dahi yazılamadan unutulmaktadır.

Elbette bu değişimin hızla yaşanması kendiliğinden gerçekleşmiyor. Arka planda çok ciddi yatırımlar bulunmaktadır. Örneğin, 2016 yılında dünyadaki 40 OECD ülkesinde AR-GE faaliyetlerine ayrılan bütçe toplamda 1.8 trilyon dolardır (OECD, 2016). Bu durum şaşırtıcı olabilir, ancak bu yalnızca bir yılda harcanan paranın miktarıdır. Daha somut olarak bu paranın ne anlama geldiğini kavrayabilmek için şöyle bir hesap yapılabilir: 1.8 trilyon dolar bütçe ile Apple, Samsung, Google, HSBC, Tesla Motors, Facebook, BP ve Amazon şirketlerinin tamamını satın alabilirsiniz. Önümüzdeki yıl ise kendinize paranızın tamamını tüketmek için satın alabileceğiniz bir şirket bulamayabilirsiniz.

Her geçen gün "devrim yaratacak nitelikte" başlığı ile haberlere konu olan gelişmeler yaşanmaktadır. Üç boyutlu yazıcılar, giyilebilir teknolojiler, enerji üretim ve depolama sistemleri gibi alanlarda önemli gelişmeler görülmektedir. İnsanın doğaya müdahale gücü her geçen gün artmaktadır. Örneğin, Çin'de, Tsinghua Üniversitesi'nden araştırmacıların geliştirdiği *Tianhe* adlı proje kapsamında önümüzdeki yıl yapılacak çalışmada 1.6 milyon km^2 büyüklüğünde bir alanda yapay olarak yağmur yaratılacak (Chen, 2018). Böylece İspanya'nın üç katı büyüklükteki bu alanda yıllık yağış miktarı 10 milyar metreküpe kadar yükseltilebilecek. Geçmişte daha küçük boyutlarda gerçekleştirilen benzer projeler başarıyla sonuçlanmıştı. Ayrıca bugün hava olaylarına müdahalede tarihin henüz ilk yıllarındayız. Bu nedenle gelecekte ne kadar büyük gelişmelerin bizi beklediğini düşünmek oldukça güçtür.

Günümüzün gelişim hızı öylesine çarpıcı ki artık on yıllar önce bilim-kurgu eserlerine konu olan şeylerin icadı gerçekleşmiyor. On yıllar önce değil, henüz birkaç yıl önce bilim-kurguya konu olmuş şeyler icat edilmektedir. Örneğin, *Black Mirror* adlı dizide konu edinilen, anıların depolanması ve insanlar arasında iletilebilmesi üzerine olan hayli ilgi çekici teknolojinin ilk adımları yakın zamanda atılmış olabilir. Bédécarrats ve arkadaşları (2018), *eNeuro* dergisinde yayınladıkları bir çalışmada iki Aplysia arasında RNA taşınması ile bir tür anı nakli gerçekleştirdiklerini ortaya koymuşlardır. Bir başka deyişle, artık eskisi gibi bilim insanlarının bilim-kurgu eserlerinden esinlenip girişebilecekleri araştırmalar yerine bilim-kurgu yazarları, bilim insanlarının hızla yenilenen buluşlarını takip edip onlardan ilham alarak kendilerine bir senaryo yaratma çabasında gibidirler.

Sanayi 4.0 olarak adlandırılan ve artık nesnelerin internet kullanımı, makinelerin öğrenimi, bilişsel programlamanın teknolojide temel süreçler haline gelmesi ve yapay zekanın somut örnekleriyle karşılaştığımız dönem ise geleceğin şu ankinden daha da hızlı olacağının işaretlerini vermektedir. Intel şirketinin kurucularından Gordon Moore'un çağımızın gelişim hızına kendi sektöründeki işlemci üretiminin gelişim seyri üzerinden yaptığı önermeler bütünü, bugün Moore Kanunu olarak adlandırılmaktadır. Moore'un yıllar önce ileri sürmüş olduğu 1 dolar ile her 18 ayda bir, öncekinin iki katı güçte bir işlemci satın alınabileceği hipotezi bugün hala geçerliliğini korumaktadır. İşlemci üretim teknolojisinin 120 yıllık geçmişine baktığımızda Moore'un görüşleriyle tutarlı bir artan gelişim hızı görülmektedir.

Çeşitli düşünürler, çağımızda yaşanan bu katlanarak hızını arttıran büyümenin yapay zekaların insan türü ve evren üzerindeki hakimiyetiyle sonuçlanacağı bir *Tekillik* (Singularity) dönemden bahsetmektedirler. Geleceğe yönelik tahminler bir yana, teknolojinin ilerleyişinin doğrusal değil üstel bir hızla arttığı gayet açıktır. İnsanlığın her alanındaki bu hızlı büyümesi, *Katlanarak Büyüme* (Exponential Growth) olarak adlandırılmaktadır. Yukarıdaki örneklerle anlatılmak istenen, çeşitli alanlarda son yıllarda oldukça kısa bir zaman dilimi içerisinde adeta patlama yaşayan, insanlığın gelişim ve yenilik atılımlarının ne kadar hızlı şekilde gerçekleştiğidir. Yüksek teknoloji ile birlikte insanlığın çok daha iyi koşullar altında, onlarca yıldır çoğunluk dünyasının temel sorunları haline gelen savaş, eşitsizlikler, ekonomik krizler ve göç gibi unsurlardan uzak, ferah bir yaşama kavuşulacağı tezlerini savunmak değildir. Burada vurgulanmak istenen iyileşmeden ziyade değişim ve değişimin hızıdır. Üstelik bu değişimin bugüne kadar hiç yaşanmadığı kadar hızla gerçekleşiyor olduğudur. Bu hız bize daha iyi bir dünyayı mı beraberinde getirecek henüz bilmiyoruz, ama şimdiki etkisinin pek iç açıcı olmadığı söylenebilir. Örneğin sosyal anket platformu Poltio tarafından yapılan bir çalışmaya göre araştırmaya katılanların %51'i teknolojinin gelişme hızından büyük endişe ve kaygı duyduğu görülmektedir (Journo, 2018).

Evrim, Hızımıza Ne Kadar Yetişebiliyor?

Bugünkü modern hayatın değişim, dönüşüm ve gelişim hızı, evrimin kendi prensipleri doğrultusunda işlev göstermesini zorlaştırıyor ve hatta onu engelliyor olabilir. Evrim, şimdiye kadar hayatımızı oldukça kolaylaştırıcı adaptasyonlarla bizi bugünlere getirmiştir. Ancak acaba bugünkü yaşam biçimini ne kadar kolaylaştırabilmektedir?

Max (2017), biyolojik evrimin hızı ile kültürel evrimin üretim hızı arasındaki çelişkiyi şöyle yorumlamaktadır: "*Eğer insan genetiği bir teknoloji şirketi olsaydı, buharlı makineler icat edildiğinde hemen iflas etmiş olurdu.*" Yukarıda vurgulanan insanın atılımları göz önünde bulundurulduğunda, bugün neredeyse her yıl genetiğin şirketini iflas ettirebilecek yeni bir buluşla karşı karşıya kalıyoruz diye-

biliriz. İnsan hayatı hızla gelişirken buna uyumlu yeni nesillerin ortaya çıkışı ise oldukça yavaş gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bir avantajlı özelliğin popülasyon yoluyla yayılması binlerce yılı bulabilmektedir. George Church, insanın geçmişteki hayatıyla bugünü arasında bir ayrım yapmaktadır ve geçmişi *DNA zamanları* olarak tasvir etmektedir. DNA zamanlarında oldukça iyi bir mutasyona sahipseniz bu özelliğin insan türüne yayılımı yüz bin yılı bulabiliyordu, ancak günümüzde teknolojinin yayılımı çok daha farklı ilerlemektedir. Yeni bir cep telefonu icat ettiyseniz, bu yenilik bir hafta içinde tüm türünüze yayılabilmektedir. Genetik evrim, kültürel değişim karşısında hantal kaldığında onun yerini zaman zaman teknolojinin alması ya da başka bir bakış açısıyla onu tamamlaması da hiç şaşırtıcı değildir. Bugün, teknoloji, genetik evrimin bazı işlevlerini daha hızlı ve sonuç alıcı şekilde yerine getirebilmektedir. Teknoloj, neye ve kime hizmet ettiğinden bağımsız olarak, insanlığın fiziksel becerilerini güçlendirmekte ve entelektüel yelpazesini derinleştirmektedir. Ayrıca, yeni ve zorlu ortamlara yayılmasına, oralarda hayatta kalmasına imkan sağlayabilmektedir.

Biyolojik evrimle kültürel gelişim arasındaki ilişki nedeniyle bir başka potansiyel problem daha ortaya çıkmaktadır. Tarihsel süreç boyunca evrimsel geçmişimizin uzun yıllara yayılarak bize kazandırmış olduğu motivasyonlar, dürtüler ve çeşitli bağlamlardaki davranış eğilimleri acaba bugünkü hayatımız ile ne kadar uyumludur? Evrimsel mekanizmalarımızın çıkış noktası olan yaşam mücadelemize katkıları ve hayatımızı kolaylaştırma işlevleri bugün yine aynı amaca hizmet etmekte midir?

İnsanın milyonlarca yıla yayılan evrimiyle oluşmuş "karakteri" ile bugünkü hızlı şekilde üreten, gelişen ve değişen hayatında sahip olduğu ve kendi evrimsel tarihiyle kıyaslandığında oldukça yeni sayılabilecek "karakteri" arasında potansiyel çelişkiler bulunmaktadır. Bugünkü insanın atılımları, buluşları ve edindiği değerler, evrim tarihinde hiç olmadığı kadar hızlı bir biçimde, kısa sürede oluşmaktadır ve bizim şu anki halimiz, bir başka deyişle bizi bugüne kadar getiren evrimimiz, tüm bu yenilikler ve hız karşısında hazırlıksız yakalanmış gibi görünmektedir. İnsanın çeşitli evrimsel mekanizmaları ile güncel yaşamındaki olgular, değişimler ve yenilikler arasında birçok uyuşmazlık görülebilmektedir.

Örneğin, evrimsel psikolojide erkekler için *babalık kesinliği* (paternity certainty) olarak tanımlanan bir problemden bahsedilmektedir. İnsan türünün dişileri, primatlar arasında nadiren görülen gizli bir yumurtlama biçimine sahiptir (Buss, 2015). Örneğin, çeşitli primat türlerinde dişilerin yumurtlama döneminde aşikar bir biçimde görülebilen fiziksel uyaranlar, cinsel ilişki sonucunda üremenin gerçekleşebileceği dönemi net olarak belirlemektedir. Bu durumda o dönem içerisinde çiftleşen erkek, doğacak çocuğun babası olduğundan kesinlikle emin olmaktadır. Ancak insanda yumurtlama dönemi bu kadar belirgin şekilde fark edilemez. Dolayısıyla, gizli yumurtlama dönemi nedeniyle erkek hiçbir zaman doğan çocuğun kendisinden olduğuna kesin olarak emin olamamaktadır. Bu belirsiz durum, insan türünün çiftleşmesinin temel kurallarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bekaret kavramını ve ona verilen önemin ortaya çıkışını açıklayan hipotezlerden biri, babalık belirsizliği problemine vurgu yapmaktadır. Hipotez, bekarete verilen önemin belirsizlik probleminin çözümüne katkı için ortaya çıkmış olabileceği fikrini öne sürmektedir. Ancak bekarete verilen değer ile bugünkü gelişimimizin sunduğu olanaklar arasında artık bir uyuşmazlık söz konusudur. İnsanlar, artık ilişkilerinin bir üretimi olarak ortaya çıkan çocukların kimden olduğu konusunda bir şüpheye sahip değildirler. Böyle bir şüphenin oluşması durumunda da basit bir test ile şüphelerini giderebilmektedirler.

Diğer bir örnek ise, tehlikeli dünya algısıyla ilgili olabilir. Artık dünya, insan için eskisi kadar her anı tehlikelerle dolu bir yer değildir. Her ne kadar hala açlık, göç, terör ve savaş gibi etkenlerle insanın yaşamı zaman zaman tehlikelerle karşı karşıya kalsa da eskisi gibi her an bir yılan tarafından sokulup ölme, uykumuzda bir vahşi canlıya yem olma gibi sürekli tetikte olmamızı gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Ancak bize o günlerden miras kalan, dünyanın tehlikelerle dolu bir yer olduğu ve bu potansiyel risk faktörlerine karşı her dakika önlemler alarak yaşamamız gerektiği yönündeki algı, kimi insanlarda halen devam etmektedir. Siyaset psikolojisi araştırmaları çerçevesinde özellikle muhafazakar düşünce sistemlerine sahip olan bireylerde daha yüksek düzeylerde görülen bu algı, bugün insan hayatını kolaylaştırmak yerine zorlaştırıyor olabilir. Örneğin bu motivasyon temelinde mülteciler gibi yabancılara karşı dışlayıcı ve saldırgan tutumlar güçlenebilmektedir.

Yeni deneyimlere kapalı olmak, farklı kültürlerden insanlarda gözlemlenebilen bir başka yaygın özelliktir. İnsanlar bilmedikleri yeni deneyimlerin kendilerine potansiyel birer zarar verici olabileceği düşüncesiyle yaşamlarını daha güvenli sınırlar içerisinde idame ettirmeyi seçebilmektedirler. Ancak bu eğilim eskisi gibi yarardan çok zarar getirebilmektedir. Eskiden bilmediği bir ot türüyle tanışmaktan kaçınmayı sağlayan bu motivasyon bugün yeni bilgilerle, yeni insanlarla, yeni coğrafyalarla tanışmayı engelleyebilmektedir.

İnsanların eş seçim stratejilerinde kriter olarak belirlediği çeşitli güzellik, sadakat, maddi güç, statü gibi özelliklerin ortaya çıkış dinamiklerinin de çoğunlukla evrimsel temellere sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu kriterler de ortaya çıkma nedenleri olan hayatta kalma ve türünü devam ettirme motivasyonları ile artık eskisi gibi bir ilişkiye tam olarak sahip değildir. Bugünkü toplumsal yaşamda bir kadın, çocuğuna bakabilmek ya da kendi hayatını sürdürebilmek için bir eşe muhtaç değildir. Fakat evrimsel geçmişimizden bize miras kalan bu arayış hala davranışlarımıza yön verebilmektedir.

Dolayısıyla tüm bu örnekler ışığında evrimsel temellerimize dayanan ve bugün hala geçerliliğini koruyan çeşitli davranış eğilimlerinin ne kadar işlevsel olduğu sorgulanabilir. Hatta işlevsel olmak bir yana, bu eğilimler hayatımızı olumsuz yönde etkiliyor olabilir. Örneğin, yukarıda bahsedilen babalık belirsizliği fenomeni sonucunda erkekte ortaya çıkabilecek kıskançlık nedeniyle baba, doğacak bir çocuğun kendisinden olmadığı ve tüm kaynak yatırımını bir başkasının çocuğuna yapabileceği korkusuyla şiddete başvurabilir. Elbette bu durumda erkeğin kadına şiddet uygulaması gibi kabul edilemeyecek bir davranış meşrulaştırılmamalı, bu davranışı aklayacak gerekçeler aranmamalıdır. Sonuçta evrim, kültürel açıdan gelişimi de beraberinde getirmektedir ve en azından insana kendi davranışlarını kontrol edebilme yetisi sağlamaktadır. Ancak bu ve benze-

ri olumsuz davranış örüntülerinin geçmişte türümüz için oldukça işlevsel olan, bugün ise bir geçerliliği kalmamış çeşitli evrimsel mekanizmaların etkisi altında şekillendiğini düşünmek mümkündür.

Gelecekte Bizi Ne Bekliyor?

Unutulmaması gereken en önemli noktalardan biri, insanın yalnızca biyolojik değil aynı zamanda sosyal bir varlık olduğu gerçeğidir. İnsanın davranışlarını yalnızca biyolojik temelli motivasyonlar şekillendirmemektedir. İnsanın kendi elleriyle yaratmış olduğu kültürel birikim de onun davranışları üzerinde büyük bir belirleyiciliğe sahiptir. Ancak bunu belirlerken bile yine evrimsel temellerin etkisi söz konusudur. Her şeye rağmen insan, güncel hayatıyla uyumlu değerler, ahlaki yargılar da geliştirebilmekte ve yalnızca biyolojik güdüleri çerçevesinde davranmamaktadır. Buna ek olarak evrim, tamamlanan bir hedef değil, devam eden bir süreçtir. Ancak yukarıda da tartışıldığı gibi, bugünün koşullarının muazzam hızda değişim gösteriyor oluşu bu süreci zora sokabilmektedir. Bu bağlamda kimi düşünürler tekillik (singularity) fenomeni üzerinden teknolojik gelişimin de insanın evriminin bir parçası olduğuna ve en nihayetinde insan hakimiyetinin yerini yapay zekanın alarak evrenin yeni hakimi olacağı öngörüsünde bulunmaktadırlar. Kehanete inanalım ya da inanmayalım, gelecekte neler olacağını hep beraber, türümüzün üyeleriyle birlikte bekleyip göreceğiz. *Follow the white rabbit!*

Kaynaklar

Bakıcı, Ç. M. (2014). *İnsanın evrimi üzerine*. https://evrimagaci.org/insanin-evrimi-uzerine-60

Bédécarrats, A., Chen, S., Pearce, K., Cai, D. ve Glanzman, D. L. (2018). RNA from trained aplysia can induce an epigenetic engram for long-term sensitization in untrained aplysia. *Eneuro, 10*, 38-18.

Buss, M. D. (2015). *Evolutionary psychology*. New York: Routledge.

Chen, S. (2018). *China needs more water. So it's building a rain-making network three times the size of Spain*. http://www.scmp.com/news/china/society/article/2138866/chinaneeds-more-water-so-its-building-rain-making-network-three

Encyclopædia Britannica (1998). *Cro-Magnon*. https://www.britannica.com/topic/Cro-Magnon

Fogel, R. (1997). A theory of technophysio evolution, with some implications for forecasting population, health care costs, and pension costs. *Demography, 1*(34), 49-66.

Journo. (2018). *Toplumun yarısı teknolojik gelişmelerin hızından endişe duyuyor*. https://journo.com.tr/teknolojik-gelismelerin-hizindan-endise

Manzi, G. (2011). Before the emergence of homo sapiens: Overview on the early-to-middle pleistocene fossil record (with a proposal about homo heidelbergensis at the subspecific level). *International Journal of Evolutionary Biology, 2011*, 582678.

Max, D. T. (2017). How humans are shaping our own evolution. *National Geographic.*

OECD (2016). *OECD Factbook 2015-2016: Economic, environmental and social statistics*. OECD Publishing.

Roser, M. ve Ritchie, H. (2018). *Technological progress*. https://ourworldindata.org/technological-progress

Villmoare, B., Kimbel, W. H., Seyoum, C., Campisano, C. J., DiMaggio, E. N., Rowan, J., Braun, David R., Arrowsmith, J. Ramón., Reed, Kaye E. ve Reed, K. E. (2015). Early Homo at 2.8 Ma from Ledi-Geraru, Afar, Ethiopia. *Science, 347*(6228), 1352-1355.

Virilio, P. (2003). *Enformasyon bombası*. (K. Şahin, Çev.). İstanbul: Metis Yeyınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1997).

Wolpoff, M. ve Caspari, R. (1997). *Race and human evolution*. New York: Simon and Schuster.

Wood, B. (2005). *Human evolution: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.

IRKÇILIĞIN EVRİMSEL TEMELLERİNE DAİR

Aslı Saçaklı
sacakliasli@gmail.com
Başkent Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

Öteki, neden rahatsızlık verir? Bir kişiyi öteki olarak değerlendirmemiz, o kişinin bizim dünyayı deneyimleme şeklimizi tehdit edecek seçimlerde bulunması ile gerçekleşiyor olabilir mi? Kimi insanlar için o bireyin sadece "farklı" olması tehdit oluştururken, kimi insanlar için de bireyin farklı olmasından ziyade diğer farklılıklara karşı ne kadar saldırgan bir tutum sergilediği tehdit algısını şekillendiren unsur olabilir. Her ne kadar bu tarz farklılıklar söz konusu olsa da; bahsedilen tehdidin rahatsız ediciliği konusunda çoğu insan hemfikir olacaktır. Peki doğuştan getirilen özelliklerle dönüşülen "öteki"ler? Irkçılık, bireylerin kendi seçimleri ile ilişkisiz bir şekilde dönüştükleri "öteki" olarak maruz kaldıkları durumlardan biridir. Bu yazı, evrimsel bakış açısı üzerine yoğunlaşarak ırkçılık kavramını daha anlaşılır kılmayı hedeflemektedir.

Biyolojik olarak ırk kavramından bahsedilemeyeceğine yönelik görüşler bulunmaktadır (Appiah, 1996). Bu görüşün en önemli bilimsel kanıtlarından biri, Lewontin'in çalışması sonucu elde edilmiştir. Lewontin (1972), 101 topluluğu biyolojik olarak anlamlı benzer özelliklere sahip olmalarına göre 7 farklı "ırk" oluşturacak şekilde bölmüştür. Daha sonra bu ırkların kendi içlerindeki ve birbirleri arasındaki genetik farklılıkları ve ortaklıkları üzerine odaklanmıştır. Sonuçlar; genetik çeşitliğin %85.4'ünün popülasyonların içinde bulunduğunu ve %6.3'ünün ırklar arasında bulunduğunu göstermiştir. Bu çalışma, ırkın toplumsal olarak inşa edilmiş bir kavram olduğunu savunmak için güçlü bir kanıt sağlamaktadır. Ancak biyolojik olarak var olmaması, ırkın sosyal olarak oldukça güçlü bir kavram olmasına engel olmamıştır. Telzer, Humphreys, Shapiro ve Tottenham'ın (2013) fMRI çalışması, ırklara yönelik algılamaların sosyal olarak şekillendiğine dikkat çekmektedir. Beyinde bulunan ve duygularla yakından ilişkili olduğu bilinen amigdala bölgesinin gözlemlendiği araştırmada; amigdala aktivitesinin, farklı ırktan insanlara maruz kalmaya bağlı olarak değişiklik göstermesinin, ergenlikle birlikte ortaya çıktığı bulunmuştur.

Irkçılık için literatürde yapılmış çeşitli tanımlamalar vardır. Bu tanımlamalar ırkçılığın davranışsal, motivasyonel ya da bilişsel olmak üzere çeşitli yönlerine vurgular içermektedir (Schmid, 1996). Kapsayıcı ırkçılık tanımlarından biri; Clark, Anderson, Clark ve Williams (1999) tarafından; "bireyleri ya da grupları, fenotipik özellikleri ya da etnik grup üyeliklerinden dolayı aşağılama eğilimindeki inanışlar, tutumlar, kurumsal düzenlemeler ve eylemler" şeklinde yapılmıştır. Toplumlar için son derece yıkıcı sonuçları olan ırkçılığı anlayabilmek için evrimsel bakış açısı üzerinde durmak önemlidir; çünkü bu bakış açısı, sırf varoluşundan dolayı bir grubu "öteki" olarak görmenin altında yatan temel süreçlerin aydınlatılmasına yönelik oldukça tatmin edici bilgiler sunmaktadır. İlk çağlardan beri grup içinde yaşamak insanlar için oldukça önemli olmuştur. Bunun nedeni grup içinde yaşamanın, hayatta kalma ve üreme bakımından pek çok avantajı da beraberinde getirmesidir. Örnek olarak; grup içinde olmanın, yakın ilişkilerin kurulması ve devam ettirilmesinde büyük rolünün olması gösterilebilir. Yakın ilişki içinde bulunmak da cinsel ilişkiye girme, besine ulaşma ve tehlikelerden korunma gibi kişiye yaşamsal fayda sağlayacak durumları kolaylaştırdığı için önemlidir (Buss ve Schmitt, 1993).

Grup içinde olmanın evrimsel açıdan olumlu özelliklerinin, içinde bulunulan gruba ve grup üyelerine olumlu yaklaşmayı kolaylaştırıcı mekanizmaların aktifleşmesi ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Irkçılığın da bir iç grup ve dış grup meselesi olduğu düşünüldüğünde, daha iyi anlaşılması adına grup kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. Hayatınızda bir insanı sırf sizinle aynı grupta olduğu için kayırdığınız oldu mu? Söz konusu grup, "kahveyi şekersiz içenler" gibi pek üzerinde durulmayı gerektirmeyen bir grupken üstelik? Tajfel, Billig, Bundy ve Flament (1971) tarafından yapılmış olan araştırmada, katılımcılara iki farklı ressamın resimleri gösterilmiştir. Katılımcılar rastgele bir şekilde iki gruba ayrılmıştır ve gruplama yapılırken hangi resimleri beğendiklerinin kıstas alındığı söylenmiştir. Daha sonra katılımcılara bir ödül olduğu ve bu ödülü kendileriyle aynı resimleri beğenen ve farklı resimleri beğenen kişiler arasında paylaştırmaları istenmiştir. Katılımcılar, kendileri ile aynı zevki paylaştığını bildikleri kişiye, diğer kişiye oranla ödülden çok daha yüksek pay vermişlerdir. "Minimal Grup Paradigması" başlığı altındaki çalışma, kimlikle bütünleştirilmemiş grup üyeliklerinin bile kişilerin iç grup üyelerine karşı tutumları üzerinde ne kadar güçlü bir rolü olabileceğini kanıtlar niteliktedir.

Brewer'ın (1999) iç gruplara ve dış gruplara yönelik fikirleri, bu gruplara yönelik algıların evrimsel öneminin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Çok daha geniş bir çevrede yaşamını devam ettirme amacı gütmek, diğer insanlardan ayrı bir şekilde yaşamı devam ettirmeye yönelik özelliklerin işlevselliğini azaltmaktadır; çünkü bu hedefe ulaşmak, tek olmak yerine diğer insanlarla iş birliği kurmak ile mümkündür. İş birliğinin kilit nokta olduğu bir hayatta kalma, bazı kaçınılmazlıkları beraberinde getirmektedir. Bu kaçınılmazlıklar, iş birliğine girecek olan üyelerinin karşılıklı olarak birbirlerine güvenmelerini gerektirecek durumlarla doğrudan ilişkilidir. Kaynakların boşa harcanmaması adına, iş birliğine girilecek kişinin kim olacağının belirlenmesi önem taşımaktadır. İç grubu, kişiye karşılıklı olarak güven duyabileceği ve bağlılık içinde olabileceği kişilerin varlığının bilgisini sağlamaktadır. İç grup ve dış grup arasındaki farkın belirgin bir şekilde algılanması da kaynakları boşa harcamaya sebep olacak bir iş birliği içine girme riskinin azalmasını sağlayacağı için önemlidir. Yaratmış olduğu, emniyette hissedileceği ve iş birliği içinde bulunulacağı beklentisi; dış grup üyesine kıyasla, iç grup üyesine karşı çok daha olumlu bir tutum sergileme eğiliminde olunmasıyla ilişkilidir. Ayrıca bu beklenti; kişileri kendi iç grup normlarına bağlılığa yönlendirerek, karşılarındaki bireyin iyi bir iç grup üyesi olup olmadığının bilgisini edinmelerini olanaklı kılmaktadır. Bir ressamın resimlerini beğenmek gibi köklü temeli olmayan kıstaslarla dahil olunan gruplarda bile iç gruba yönelik olumlu tutumlara sahip olmanın altında yatan neden, iç grup üyesi görmenin

evrimsel süreçte bize sunmuş olduğu olumlu ihtimallerin varlığı olabilir. Irk gibi sosyal olarak sık sık güçlendirilen bir kavramla oluşturulmuş grupların iç ve dış grup üyeleri arasındaki keskin ayrışmaların anlamlandırılmasında, bu bilgilerin önemli olacağı düşünülebilir.

Irkçılığın evrimsel kökenlerinin aydınlatılmasına yardımcı olabilecek kuramlardan biri Spriggs'in (1995) Kaynak Muhafaza Etme Kuramı'dır. Bu kurama göre, ırkçılığa yönelik eğilimlerin ortaya çıkması, çok eski çağlardaki kıtlık zamanları ile ilişkilidir. Yokluk içinde yaşıyorsunuz ve sınırlı besin kaynaklarını dağıtmanız gerekiyor. İç grup üyeniz dururken bunu bir dış grup üyesi ile paylaşmak ister miydiniz? Yukarıda değinilen grup olmanın olumlu yönleri üzerine düşünürseniz, yanıtınız "hayır" olmalı. Birinin iç gruba mı yoksa dış gruba mı ait olduğunun anlaşılmasında, aynı ten rengine sahip olmak gibi ırksal yani aynı grubun üyelerince paylaşılan özelliklerin dikkate alınması, kaynağın riske atılma ihtimalini düşürdüğü için tercih edilesidir. Bu tercih de aynı ırktan olunmadığı düşünülen bireylere karşı olumsuz tutumlarla sonuçlanabilmektedir. Rushton, Russell ve Wells'in (1984) Genetik Benzerlik Kuramı ise, insanların fiziksel özellikler bakımından kendilerine benzeyen bireylere karşı, benzemeyenlere oranla çok daha olumlu yaklaşma yöneliminde olacaklarını vurgulamaktadır. Bunun nedeni, fiziksel benzerliğin muhtemel bir genetik benzerliğin yordayıcısı olduğunun düşünülmesi olarak belirtilmiştir. Kurama göre; genetik benzerliğe sahip olunan kişi önemlidir çünkü onun geninin hayatta kalmasına yardım ettiğinde, kişi kendi geninin bir kopyasının da hayatta kalmasına yardımcı olmaktadır. Aynı ırktan olan kişilerin, farklı ırktan kişilere oranla çok daha fazla fiziksel benzerlik gösterdiği varsayımıyla hareket edildiğinde, aynı ırkın üyelerine karşı özgeci davranış gösterme eğiliminde olmanın nedeni daha iyi anlaşılabilir. Kişinin iç grubuna karşı duyduğu bağlılığın dış gruba karşı düşmanca bir tutumla ilişkili olmayabileceğine yönelik görüşler olsa da (Allport, 1954), Sumner'ın (1906) belirttiği gibi iç gruba karşı hissedilen olumlu duyguların artışı, dış gruba karşı hissedilen olumsuz duyguların artışı ile doğrudan ilişki içinde olabilir. İnsana evrimsel olarak çok güçlü bir iç gruba bağlanma nedeni sunan bu kuram, Rushton (2015) tarafından genetik benzerlik kuramı ve etnisite bağlamında "özgeciliğin karanlık tarafı" olarak ifade edilen "etnik milliyetçilik", "yabancı düşmanlığı" ve "soykırım" gibi kavramların anlaşılması açısından önemlidir.

Kurzban, Tooby ve Cosmides'in (2001) çalışması ise, esas noktanın ırk ayrımcılığı mı yoksa koaslisyon üyeliğinin tespiti mi olduğuna yöneliktir. Gruplar içinde bulunulan ve avcı-toplayıcı olarak yaşamın sürdürüldüğü zamanlarda, koalisyon üyeliklerinin tespit edilebilmesinin evrimsel açıdan avantaj sağlayabileceği üzerinde duran araştırmacılar, buna yönelik bir mekanizma olup olmadığını araştırmışlardır. Birinci deneyde; katılımcılara, her birinde 2 siyah ve 2 beyaz ten rengine sahip insanın bulunduğu 2 grubun birbiriyle olan konuşması takip ettirilmiştir. Grup üyeliklerinin tespit edilmesini sağlayacak hiçbir görsel ipucu yoktur ama üyelerin kurdukları cümlelerden hangi gruba ait oldukları anlaşılmaktadır. Konuşma bittikten sonra katılımcılardan konuşmada geçen hangi cümleyi hangi grup üyesinin kurduğuyla eşleştirmeleri istenmiştir. Katılımcıların yapmış oldukları yanlış eşleştirmelerden, kişileri ırklarına dikkat ederek kodladıkları ortaya çıkmıştır. İkinci deneyde, aynı gruba ait üyelere aynı renk giysi giydirilerek koalisyon üyelikleri hakkında görsel bir ipucu eklenmiştir. Katılımcıların yapmış oldukları yanlış eşleştirmelerden, kişileri koalisyon üyeliği ipucuna göre kodladıkları ve ırkları dikkate almadıkları ortaya çıkmıştır. Irkların koalisyon üyeliği hakkında bilgi vermediklerinde bir gruplama kıstası olmadığı bilgisinin ırkçılık kavramına farklı bir boyut getirdiği söylenebilir. Evrimsel açıdan sağladığı avantajlara bakıldığında, grup kavramının önemini yok saymak neredeyse imkansızdır. Oldukça anlamsız nedenlerle oluşturulmuş gruplarla bile oluşabilen iç grup ve dış grup yaklaşımları garipsenmemelidir; çünkü bu şekilde düşünmek insanların kodlarına işlemiş durumdadır. Her ne kadar bu yaklaşımları anlaşılabilir kılan kanıtlar olsa da; bu kanıtların hiçbiri kişilerin kendi tercihlerinden bağımsız bir şekilde sahip oldukları ırkları ile "öteki"ne dönüştükleri gruplara dahil edilmelerinin rahatsız ediciliğini azaltmamaktadır. Bireylerin ırklarına göre algılanmalarının kaçınılmaz olmadığını ve bu rahatsız ediciliğin "silinebilir" olduğunu gösterdiği için Kurzban ve arkadaşlarının (2001) çalışması umut vericidir.

Kaynaklar

Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.

Appiah, K. A. (1996). Race, culture, identity: Misunderstood connections. *Tanner Lectures on Human Values, 17*, 51-136.

Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: Ingroup love or outgroup hate? *Journal of Social Issues, 55*(3), 229-444.

Buss, D. M. ve Schmitt, D. P. (1993). Sexual strategies theory: An evolutionary perspective on human mating. *Psychological Review, 100*, 204-232.

Clark, R., Anderson, N. B., Clark, V. R. ve Williams, D. R. (1999). Racism as a stressor for African Americans: A biopsychosocial model. *Am. Psychol., 54*(10), 805-816.

Kurzban, R., Tooby, J. ve Cosmides, L. (2001). Can race be erased? Coalitional computation and social categorization. *PNAS, 98*, 15387-15392.

Lewontin, R. C. (1972). The apportionment of human diversity. T. Dobzhansky, M. K. Hecht ve W. C. Steere, (Ed.), *Evolutionary biology (Cilt: 6)* (381-398). NY: Appleton-Century-Crofts.

Rushton, J. P. (2005). Ethnic nationalism, evolutionary psychology and Genetic Similarity Theory. *Nations & Nationalism, 11*(4), 489-507.

Rushton, J. P., Russell, R. J. ve Wells, P. A. (1984). Genetic similarity theory: beyond kin selection. *Behavior Genetics, 14*(3), 179-193.

Schmid, W.T. (1996). The definition of racism. *Journal of Applied Physiology, 13,* 31-40.

Spriggs, W. A. (1995). *Evolutionary psychology and the origins of bigotry and prejudice: Perhaps, evolutionary psychology unravels the mystery*. 3 Haziran 2018, http://www.evoyage.com/BillsEssays/bigotry.html

Sumner, W. G. (1906). *Folkways*. New York: Ginn and Company.

Tajfel, H., Billig, M. G., Bundy, R. P. ve Flament, C. (1971). Social categorization and intergroup behaviour. *EJSP, 1*(2), 149-178.

Telzer, E. H., Humphreys, K. L., Shapiro, M. ve Tottenham, N. (2013). Amygdala sensitivity to race is not present in childhood but emerges over adolescence. *J. Cogn. Neurosci., 25*(2), 234-244.

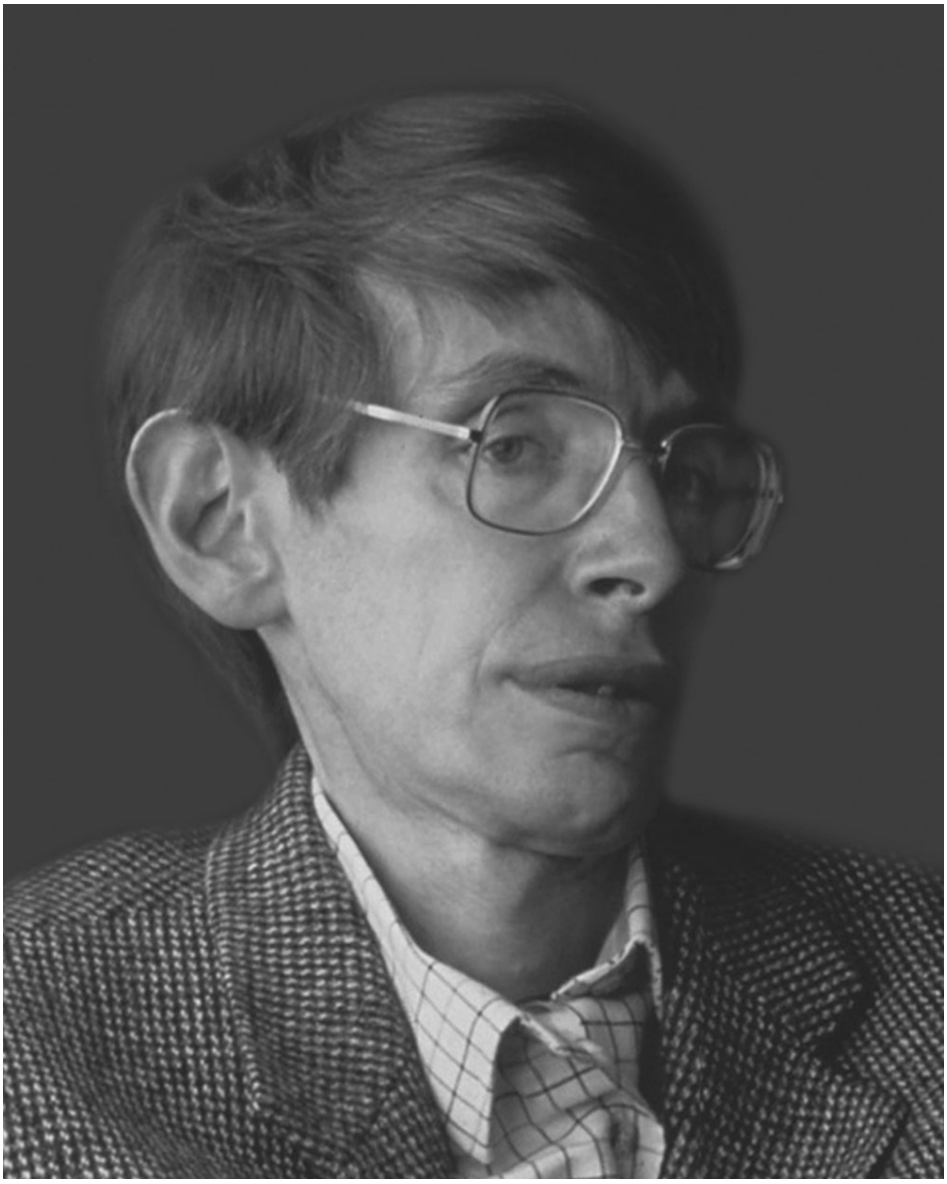

Stephen William Hawking, 1942-2018
Kaynak: http://www.technologycorp.com.au/resource/stephen_hawking/

Başkent Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi | Psikoloji Bölümü
Eleştirel - Yaratıcı Düşünme ve Davranış Araştırmaları Laboratuvarı
Bağlıca Yerleşkesi, Eskişehir Yolu 18. km
06790, Etimesgut Ankara

Tel: 0312 246 66 66 / 1238
Faks: 0312 246 66 30
e-posta: pivolka@elyadal.org

PiVOLKA, üç ayda bir yayımlanan hakemli bir dergidir.
Dergide yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.